

KUBINYI ANDRÁS

Buda város pecséthasználatának kialakulása

A városok pecséthasználata Európa-szerte a XII. század közepén kezd kialakulni, egy időben a városi autonómia, a kommunák létrejöttével.¹ A polgárságnak a feudális erőkkal szemben elért eredményei rendszerint felvett pecsétjeiken is visszatükröződnek. Az olasz városállamok büszke leoninus pecsétköriratai,² a franciáknál oly gyakran alkalmazott, az üléselő tanácsot ábrázoló pecsétek,³ vagy az erődítésre utaló vár- és városképek egyaránt erre utalnak, és várostörténeti jelentőséggel is bírnak. A pecséthasználat kialakulása jelenti továbbá az írásbeliség megindulását, és hacsak kezdeti formában is, a városi kancelláriák létrejöttét. Ettől kezdve városi ügyekben a város pecsétjével ellátott oklevélnek van a legnagyobb hitele, a városi pecsétet ilyen esetekben autentikusnak, azaz közhitelűnek tartják.⁴ A pecsétek köriratai, a pecsétípusok rokonsága a városok egymás közti kapcsolatára is adatokat szolgáltatnak.

Buda 1292. évi pecsétje

Szfragisztikai irodalmunkban nem találunk összefoglaló feldolgozást a városi pecsétekről. Városi oklevelek csak a XIII. század második feléből maradtak ránk, de egyes pecsétek formái (mint Esztergom és Székesfehérvár városoké) a század első felére utalnak. A magyar városok pecsétjei is beillenek az egyetemes európai fejlődésbe. Érdekes probléma annak megvizsgálása, hogy hogyan alakult az ország középkori fővárosának, Budának pecséthasználata a középkor folyamán. Valószínűleg a város történetére nézve is felvilágosítással szolgálna ennek kiderítése. A szakirodalomban általában elfogadott feltevés szerint Buda városának legrégebbi pecsétje 1329-ből ismeretes.⁵ Keletkezésének körülményei, köriratának értelmezése nagy vitákra adott okot, végül Gárdonyi álláspontja lett általánosan elfogadva, amely szerint a pólyákat (helyesen vágásokat) tartalmazó oldal a város régi címere, amelyet még a XIII. században vett fel. A háromtornyú várat ábrázoló oldal viszont újabb eredetű, amelyet a város I. Károly idejében, valószínűleg 1310 után kezdett használni.⁶ Időközben előkerült azonban a veszprémi káptalan levéltárában Buda kettőspecsétjének 1292-ből származó példánya⁷ (1–2. kép), amely azonos az 1329-ből valóval. Az erről készített képet először maga Gárdonyi közölte 1936-ban,⁸ de nem mutatott rá arra, hogy ez

megdönti 1911-ben írt elméletét. Így nem csoda, hogy az irodalomban továbbra is Gárdonyi eredeti megállapításait fogadták el.⁹

Mielőtt a pecséttel kapcsolatos problémák leírásához fognánk, szükséges ismertetni magát az eredeti példányt. Érdekes módon a legrégibb, 1292. évi lenyomat a budai pecsétek legépebb példánya. A természetes színű viaszba nyomott kettős függőpecsét kör alakú, átmérője 7,1 cm. A felirat mindkét oldalon a pecsét szélén, két párhuzamosan haladó gyöngysor között foglal helyet kör alakban (1. és 3. kép). A felirat szövege az egyik oldalon:

+ SIGILLVM · NOUI · CASTRI · PESTIENSIS

Ezen az oldalon a belső gyöngysor által alkotott körön belül vörössel és ezüsttel hétszer vágott háromszögletű címerpajzs látható, amit — térkitöltés céljából — mindkét oldalon szőlőlevél indák vesznek körül. A pajzs felett szintén találunk szőlőleveleket. A másik oldalon a felirat a következő (2. és 4. kép):

+ SHAC · SVB · CONCLAVI · PEST · CASTRI · VERBA · SERACI

A belső gyöngysor által alkotott körön belül egy sziklákon (vagy hullámokon?) emelkedő háromtornyos vár ábrázolását találjuk. Két oldalán egy-egy kör alakú, pártázott, kúp alakú zsindelezéssel fedett sisakos tornyot látunk, egy-egy hosszúkás ablakkal. A két tornyot ormos fal köti össze, amelynek közepén félköríves záródású nyílt kaput ábrázolnak. A kapu felett, a bástya ormai mögött négyszögletes, a két szélsőnél magasabb, ormos tornyot találunk, amelynek szintén hosszúkás ablaka van. Ennél a toronynál hiányzik a zsindeleyes tető. A két szélső torony gombja egy magasságban van a középső torony tetejével. A vár két oldalán, mint térkitöltő elem, a másik laphoz hasonló szőlőlevél indák találhatók.

Az irodalomban felmerült az a feltevés, hogy a budai kettős pecsét tulajdonképpen összetett pecsét: Schmall szerint a háromtornyú vár Pest, míg a vágásos pajzs Buda címere volt,¹⁰ Gárdonyi viszont a vágásos pajzsot esetleg a királyi vár eredeti pecsétjének gondolta, míg a háromtornyú várat Budáének.¹¹ Kétségkívül, a pecsét feliratának különbsége támogatni látszik Schmall elméletét, azonban ennek valószínűtlenségére már Gárdonyi is rámutatott.¹² Igaz, több kettőspecsét eredetét le lehet vezetni két pecsét egyesítéséből,¹³ erre azonban a magyar pecsétgyakorlatban nem találunk példát. Nincs egyesítésre nyom más kettőspecsétet használó európai városnál sem. Az analógiákon túlmenően a város története is kizárja ezeket az elméleteket, a királyi várnak sohasem volt saját oklevéladó működése, tehát pecsétje sem lehetett. Igaz, városi kettőspecsétje Magyarországon Budán kívül csak Esztergom városának volt,¹⁴ amelynek mellső lapja városlátképet (5. kép), hátsó lapja viszont ezüsttel és vörössel kilencszer vágott háromszögletű pajzsot ábrázol (6. kép). Ez tehát kétségkívül rokon fővárosunk pecsétjével. Nem városi pecsétek között nagyon gyakori a XIII. században hazánkban az érempecsét. Királyaink közül II. András használta először,¹⁵ és az ő korában és fia uralkodása első éveiben a nádorok, országbírák, bánok és helyette-

seik majdnem mind kettőspeccséttel pecsételnek.¹⁶ A kettőspeccsét divatja, bár a X. században Dél-Itáliában már ismerték, Angliából indult ki, elterjedt Skandináviában, Dél-Franciaországban, később Ausztriában és Csehországban is, míg Észak-Franciaországban és a német területeken inkább ellenpeccsétet használnak. A városok közül azonban csak az angol, skandináv és dél-francia városok pecsételnek érempeccséttel.¹⁷ Nálunk az esztergomi peccsét hátlapján látható „secretum” kifejezés nyugat-európai hatásra mutat, ez azonban hazai közvetítéssel is eljuthatott Esztergomba, ugyanis Kán nembeli Gyula kettőspeccsétjén is megtaláljuk a „secretum” szót.¹⁸ Két kettőspeccsétet használó városunk peccsétjei eredetének kérdését tehát még nyitva kell hagynunk.

A következő probléma, amit meg kell vizsgálnunk az, hogy a peccsét melyik oldalát kell elő-, és melyiket hátlapnak tartanunk. Általában véve mindig a címeres oldal a hát-, és a képes oldal az előlap. Így van ez a királyi peccsétéknél, de ezt igazolja az esztergomi peccsét secretum kifejezése a címeres oldalnál, továbbá a pénzek.¹⁹ A szakirodalom is általában a vágásos pajzsot tekintette reversnek, egyedül Nyáry és Gárdonyi volt a kivétel, akik — bár ezt nem indokolták — a várábrázolást tartották hátlapnak.²⁰ Az eredetit megtekintve a felfüggesztés módja inkább Gárdonyiékkal ellen szólna, de a feliratok kétségkívül nekik adnak igazat.

A városi peccsét feliratai nagy többségükben Sigillum (vagy csak rövidítve S) szóval kezdődnek, és ehhez kapcsolják a peccséttulajdonos nevét (Sigillum civitatis N, vagy civium de N stb.).²¹ Ilyenek nálunk is a legrégebb városi peccsét feliratai.²² Olaszországban azonban ez a típus viszonylag ritka, helyette többnyire egy hexametert (ritkábban pentametert) találunk, amely a cezuránál rímel (ún. leoninus). Bár sokszor utal a felirat a város nevére is, ez nem következetes. Gyakran jelmondat, vagy a város valamely tulajdonosának kiemelése, és így történeti forrásértéke is van.²³ Jelmondatos feliratot látunk a legrégebb német városi peccsétéken, a Rajna-vidék püspöki városáiban, ezek azonban nem leoninusok.²⁴ Mind az olasz, mind pedig a rajnai városok peccsétjei azonban egyszerű peccsét, és így nem hozhatók kapcsolatba a budai peccséttel. Rajtuk kívül leoninus köriratok találhatók francia, angol és skandináv területeken, sőt nemcsak városoknál, hanem egyéb peccséttulajdonosoknál is.²⁵ Érdekes, hogy itt a leoninus feliratot alkalmazó terület majdnem egybeesik a kettőspeccsét elterjedési körével.²⁶ Buda városa peccsétje kettőspeccsét, a várábrázolású oldal pedig jelmondatos, tehát ennek a nyugat-európai területnek peccsételési gyakorlata választ adhat arra, hogy Buda peccsétjének melyik oldalát kell előlapnak tekintenünk. Minden esetben, ha a jelmondat csak az egyik oldalra van felvéve, az a hátlapra kerül, előlap pedig a szokásos típusú. A legjobb példa erre a norvég Bergen város kettőspeccsétje. Hajót ábrázoló előlapján a szokásos (Sigillum és a város neve) körirat, míg háromtornyú várat mutató hátlapjára leoninus hexametert véstek.²⁷ A legrégebb leoninus körirat, a császári bullákon évszázadokon keresztül olvasható „Roma caput mundi...”, szintén a peccsét hátlapján található, ami — és ez szintén érdekes — mindig Róma városát ábrázolja vár vagy látkép formájában.²⁸

Mivel a szokványos *Sigillum* . . . és a város megnevezését közlő körirat a budai pecsét címeres lapjain található, Gárdonyinak kell igazat adnunk, ez az előlap. Erre még egy bizonyítékunk van. A város a XIII. század végétől használja a kettőspecsét mellett egy kisebb, egyszerű pecsétet.²⁹ Ezt eredetileg a kevésbé fontos, illetőleg nem végleges jogügyleteket megerősítő okleveleknél használták, azonban a XV. században már a város tényleges főpecsétjévé válik, és jogilag megfelel a királyi titkos pecséteknek.³⁰ Kör alakú, átmérője 3,6 cm. Ábrázolása a hétvágásos, háromszögletű pajzs, amelynek tetején azonban két kis ormos tornyot láthatunk. Körirata: *Sigillum civium Budensium* (7. kép). Nyilvánvaló, hogy a tornyok a nagypecsét hátsó oldalának két szélső tornyát jelentik. A pecsétmezőben azonban a vágásos pajzs dominál, és a két torony szándékosan kicsire formált, tehát ez azt igazolja, hogy a város főcímerének a vágásos pajzsot tartották. Később, a XVI. század elején, amikor a város használatban levő pecsétjeinek ábrázolását kőbe vészték, a vágásos pajzs eredeti jelentősége elhalványodott, s a pajzsot összeszorították, hogy a tornyoknak nagyobb tér jusson (8. kép).

A nagy pecsét előlapján látható *Sigillum novi castris Pestiensis* körirat teljesen beillik a korabeli pecsétfeliratok közé. A városokat nem egyszer nevezik a pecsétteken *castrum*oknak, de maga Buda városa is magát a középkor végéig okleveleiben hivatalosan ennek hívja.³¹ A hátlap értelmezése már sokkal nehezebb. Első közlője, Nyáry Albert az első szót SNAC-nak olvasta,³² amivel a legnagyobb zavart okozta a felirat megfejtésében. Toldy érthetetlennek tartotta,³³ míg Schmall a szöveget így oldotta fel: *Sigillum nactum sub conclavis Pestini castris verba seracit* (A pestvári gyülekezetben nyert pecsét a szavakat megerősíti).³⁴ Gárdonyi is elfogadta Nyáry olvasását, sőt kijelentette, hogy: „Nyáry Albert olvasása teljesen megbízható, a körirat betűi határozottan megállapíthatók.” A felirat feloldása pedig szerinte: *Sigillum nacionis sub conclavi Pest castris verba seracit* (A Pestvár alatti polgárság pecsétje megerősíti a szavakat).³⁵ A szöveg értelmezésében három szó a vitás: az első, a *conclavi* és a *seraci*.

Az első betű valóban a *Sigillum* szó rövidítése. Igaz, bár gyakran jelölik a rövidítést ponttal, a pont kihagyása és az S betűnek a következő szóval való összeírása igen gyakori jelenség a szfragisztikában.³⁶ A NAC pedig egész nyilvánvalóan olvasási hiba HAC helyett, és olyan kiváló paleográfus, mint Gárdonyi Albert tévedését csak azzal magyarázhatjuk, hogy egy rongált pecsétet vett alapul. Ezzel azonnal elesnek a *nactum* és *nacio* megoldások. A *Hac* önmagában is értelmes szó, a *hic*, *haec*, *hoc* névmás egyes számú nőnemű ablatívusa. A *hac* éppen ezért nem lehet kapcsolatban a *sigillum* szót jelentő *siglával*. Véleményünk szerint a *sigillum* egyáltalán nincs kapcsolatban a mondattal. Ez nem egyedül álló a szfragisztikában: egy francia ferencendi pecséten *pl.*, amely Szt. Ferencet és Szt. Klárát (akik testvérek voltak) ábrázolja, a következő köriratot látjuk: *S'Haec: est: vera: fraternitas:* Itt sincs a rövidítési jellel ellátott S betű elválasztva a szövegtől, és nem találunk mondattani kapcsolatot sem közte és a szöveg közt.³⁷ Ezek szerint az S betűt kihagyva

a mondat: Hac sub conclavi Pest castris verba seraci. Így a szöveg jelmondat-szerű. Itt utalnunk kell a fentebb előadottakra, miszerint a pecsétek hátlapján gyakori a verses, többnyire leoninus jelmondat. Ha megvizsgáljuk verstanilag a köriratot, valóban azt találjuk, hogy — habár dőcögő — de mégis szabályszerű hexameterrel van dolgunk, amelynek a cezurát megelőző féltagja rímel az utolsó taggal, tehát leoninus.

| - - | - - | - || - | - - | - o o | - - |

Hac sub con-cla-vi Pest cas-tri ver-ba se-ra-ci

Miután szabály szerint a hexameternél az ötödik tagnak mindig daktilusnak kell lennie, itt is megtaláljuk a daktilust.

A zavaros szöveg értelmezése ezzel már jóval megkönnyebbült, hiszen a versláb érdekében a költő megváltoztathatta a szórendet és nem volt kötve a mondattani szabályokhoz. Vizsgáljuk meg tehát a két zavaros szót, a conclavit és a seracit. A conclavi szót általában a conclave-ból, a pápaválasztó gyűlések nevéből származtatták. Schmall szerint is: conclave = gyülekezet.³⁸ Gárdonyi a conclavet locus munitusnak fordítja (A Pestvár *erődje* alatti polgárság...), később azonban hajlik Schmall álláspontja felé azzal a módosítással, hogy a conclave itt is választói gyülekezet ugyan, azonban a királyválasztásokkal áll kapcsolatban.³⁹ Véleményünk szerint a conclavi nem származik a conclave szóból. Az ugyanis semlegesnemű, míg a köriratban a conclavinak nőneműnek kell lennie, hiszen a hac szócska csak ehhez tartozhat. Maga a conclave főnév con és clavis (ez nőnemű!) összetételéből származik. Clavis = zár, kulcs.⁴⁰ A pecsét hátlapját igen gyakran hívják clavis sigillinek — elsősorban Nyugaton,⁴¹ a conclavi valószínűleg tehát egy conclavis nominativusú, nőnemű főnév egyes számú ablativusa, és értelme kettős zár, kulcs, esetleg pecsét lehet. A seraci szó valószínűleg egy *seracus, -a, -um melléknév egyes hímnemű genitivusa, vagy egy *serax, — is melléknév egyes ablativusa. Ilyen szavakat azonban sem a klasz-szikus, sem a középkori latin nyelvben nem találunk. Már Schmall⁴² és Gárdonyi⁴³ helyesen a sera szóból, illetve ennek tövéből származtatták, de mindenképpen egy *seracio, seracere ige praes. impf. egyes szám harmadik személyét, seracitot akartak a mondatból kiolvasni. Ez azonban csak abban az esetben volna lehetséges, ha a sigillum beletartozna a mondatba, ez azonban a fentiek értelmében lehetetlen. Viszont ha a sigillum nem tartozik a mondatba, akkor annak csak a verba lehet az alanya, ami többes szám: míg a seracit egyes számú alak. A seraci tehát nem lehet igealak, hanem csak egy lezárt, átvitt értelemben „erődített” jelentésű melléknév alakja.⁴⁴ A kérdés csak az, hogy melyik szó jelzőjeként szerepel. Kapcsolhatjuk a Pest castrumhoz is, második declinációs melléknévként, akkor a mondat értelme a következő: Az erődített Pest vár ezen kettős zára (pecsétje) alatt (megerősített) szavai. Ha azonban harmadik declinációs melléknévként fogjuk fel, akkor a conclavi jelzője, és mivel a szó értelme rokon, azt emeli ki (Pest vár ezen záros kulcsa [pecsétje] alatti szavai).⁴⁵

A budai pecsét ábrázolásának magyarázatául az előlapból kell kiindulni. Ez, mint említettük, hétszer vágott pajzsot mutat, ami nem más, mint az ún. Árpád-házi családi címer, amit Imre király⁴⁶ használt először. Nem véletlen ez, hisz Európában mindenütt a tulajdonos címerének felvétele a városi pecsétek egyik leggyakoribb csoportjának jellegzetessége.⁴⁷ A magyar királyi városoknál hol a kettős kereszt, hol a vágásos pajzs, az Anjou-korban a lilimokkal kombinálva, hol pedig ezek összekapcsolása jelzi a királyi földesuraságot.⁴⁸ Nemcsak a városok veszik át így sokszor a király címerét, hanem az országos főméltóságok viselői is gyakran alkalmazzák hatalmi jelként az országcímer elemeit pecséteiken.⁴⁹ A vágásos pajzs használata korjelző jelentőségű. Imre és II. András pecsétein és pénzein állandóan ott találjuk a vágásos címert,⁵⁰ ami azonban IV. Bélától az Anjoukig eltűnik.⁵¹ Nem tartjuk valószínűnek, hogy egy olyan jelentős királyi város, mint Buda, olyan királyi címert vésetett volna pecsétjére, amely akkor nem volt szokásban. Ezek szerint a pecsét előlapját nem helyezhetjük sokkal későbbre II. András halálánál. Azonban nem is előzhette meg nagyon ezt az időpontot, hiszen Buda pecsétje csak hétszer vágott, ami II. András utolsó nagypecsétjének hatására mutat.⁵² A korábbi királyi pecsét kilencszer vágott pajzsot tartalmazott,⁵³ ami megfelel az esztergomi nagypecsétnek. Már előbb rámutattunk arra, hogy hazánkban a kettőspecsét a XIII. század első felében volt csak — az uralkodókat leszámítva — használatban, ami összevág a vágásos pajzs felvételének időpontjával.

Ha megvizsgáljuk Európa-szerte a városi pecsétábrázolásokat, összehasonlíthatatlanul a legtöbbször vár, városkép, esetleg egyes épületek láthatók.⁵⁴ Ez a pecsétkép-típus, amelyet a francia szfragsztikusok mintájára topografikus ábrázolásnak nevezhetünk, nemcsak városoknál, hanem uralkodóknál, főuraknál és egyházi testületeknél is előfordul. Nemcsak pecséteken, de pénzeken is megtaláljuk, így a friesachi dénáron és azok mintájára magyar pénzekén is.⁵⁵ E típus eredetéről és jelentéséről nem találunk az irodalomban egységes állásfoglalást. Minden jel arra mutat, hogy ókori eredetű, ugyanis antik pénzekén számtalanszor láthatunk a középkori topografikus pecsétekhez és pénzekhez hasonló ábrázolásokat.⁵⁶ Az antik példát a római birodalom területén alakult germán államok, majd az ő mintájukra Nagy Károly is átveszi. Véleményünk szerint a típus elterjedésében ennek volt a legnagyobb jelentősége. A frank császár egyik bulláján ábrázolt kéttornyú épület alatt már a „Roma” aláírást láthatjuk;⁵⁷ és ez példát mutatott az egész nyugati birodalom számára városoknak egyes épületekkel való jelölésére. Károly pénzein ugyancsak találunk épületábrázolást, a Christiana Religio körirattal ellátott templomot. Ez a templomábrázolás azután hosszú ideig megmarad a pénzekén, eleinte még a Christiana Religiót,⁵⁸ de már Károly utódától a pézverde helyét (pl. Regia Civitas=Regensburg) jelenti.⁵⁹ A jelentésváltozás nyilván a császári bulla befolyására történt. A XI. századtól kezdve a XVI. századig minden császári és római királyi bulla hátlapján ott van az Aurea Roma felirattal és a Roma caput mundi kezdetű leoninus körirattal ellátott Róma-ábrázolás.⁶⁰ Majdnem min-

den császár másként ábrázoltatta Rómát, találunk szimmetrikus és aszimmetrikus beosztású, kettő-, három- és öttornyú épületeket, városlátképet a bullák között.⁶¹ A sok különféle ábrázolás azonban mindig ugyanazt a várost jelképezte, és alig néhány mutatja közöttük a valódi Rómát, vagy egy valódi római épületet.⁶² A császári bullák hatására néhány XI. századi pápa bullájára is rákerül a Róma-ábrázolás.⁶³ Az államnak a székvárossal való kifejezése, amikor a székvárost épület- vagy városlátképpel ábrázolják, valószínűleg Róma hatására széles körben terjed el. A dél-itáliai langobard—normann fejedelemségek veszik át először ezt a típust (capuai fejedelmek bulláin *Capua speciosa* ábrázolás),⁶⁴ majd pedig a keresztes lovagok⁶⁵ és a latin császárság államai.⁶⁶ Meg nem nevezett várral jelképezi II. Frigyes egyik bullája Szicíliát.⁶⁷ A típus elterjedését — a várost jelképező értelmén kívül — a városok között elősegítette az is, hogy a császári bullák nagy részét épp városok részére adták ki,⁶⁸ tehát a polgárok a mintát szem előtt tarthatták. Hozzájárult még a típus népszerűsítéséhez a pénzverés is. Az, hogy a pénzverde székhelyét épületekkel ábrázolták a pénzekben is, elősegítette az épületábrázolások várost jelképező értelmezését.⁶⁹ A birodalomban számtalan pénzverde működött, a pénzek közkezen forogtak, hatásuk tehát nyilvánvaló.⁷⁰ Egyébként is igazolható a pénzábrázolásoknak a pecsétvésésre gyakorolt hatása.⁷¹ Természetes tehát, hogy a típus tovább terjedt a birodalom határain, a vele kereskedelmi kapcsolatban álló területek felé. Gyakori Európa összes államában. A pecséteken és a pénzekben kezdetben a topografikus ábrázolás egy egyszerű épület vagy városkapu⁷² (9. kép), később azonban a kép kibővül. Az épületet fallal veszik körül, perspektivikusan ábrázolják, végül egész városlátképeket vésnek a pecsétnyomóra vagy éremre.⁷³ Más esetekben épütelelemeket kombinálnak egyéb ábrázolásokkal. Közülük a leggyakoribb az a típus, amelynél többnyire fiálékkal díszített kaput ábrázol a pecsét vagy érem, a kapuban pedig emberi vagy állati alakot helyeznek el.⁷⁴ Ez utóbbi típus továbbfejlődése az, amikor az alak túlsúlyt kap az ábrázoláson, és az épületelemeket nem lehet megkülönböztetni a baldachintól.⁷⁵ Igen szoros a kapcsolat ennél a típusnál a képzőművészet egyéb ágaival, ahol teljesen hasonló ábrázolásokat találunk.⁷⁶

Az ábrázolások zöme sematikus. Elrendezésük többnyire szimmetrikus, nagy részüket nem lehet a valódi városképpel azonosítani. Ha mégis a valóságos várost kívánják bemutatni, akkor annak valami jellegzetességét emelik ki, pl. a templomot vagy városházát, ezt helyezik el középen, és a két oldalára szimmetrikusan néhány falat vagy épületet ragasztanak.⁷⁷ Van aszimmetrikus ábrázolás is, ami többnyire sokkal jobban felel meg a valóságnak.⁷⁸ A topografikus pecsétek közül azonban igen nehéz a sematikus ábrázolási módszer miatt kiválogatni azokat, amelyek valóban a valóságot mutatják be. Sajnos, csak abban az esetben fogadhatjuk el a pecsétet a város hiteles ábrázolásának, ha az azon látható épület valóságát egyéb adatok is megerősítik. Ezért igazat kell adnunk a numizmatikus Suhlénak, aki tagadja a pecséteken és érmeken látható épületképek forrásként való felhasználásának lehetőségét.⁷⁹

Meg kell még jegyeznünk, hogy noha a topografikus ábrázolások összes típusa majdnem valamennyi európai államban megtalálható, mégis egyes típusok egyes területeken gyakrabban fordulnak elő, mint másutt. Német területen pl. igen gyakori a városképet mutató és kapualak kombinációs típusú pecsét. Az egyszerű, egy- vagy többtornyú épületet ábrázoló pecsét viszonylag ritkább, illetve egyes területeken, mint pl. Westfáliában olyan formában fordul elő, hogy a vár oldalához még falakat ragasztanak, amivel a fallal körülvett várost akarták jelölni.⁸⁰ Ausztriában a kéttornyú várbrázolás gyakori nagyon.⁸¹ Dél-Franciaországban a háromtornyú vár terjedt el erősen.⁸² A magyar vártípusú pecsétek eredetét mégsem tudjuk megnyugtatóan levezetni. Igaz, vannak hasonló vonások. Az osztrák Klosterneuburg pecsétjén⁸³ pl. az oldalfalak szinte teljesen megegyeznek az esztergomi pecsét falaival (11. kép), azonban itt sem lehet feltételezni a hatást, ugyanis Esztergom pecsétje a régebbi. Dalmáciában is gyakori a háromtornyos vár,⁸⁴ de hasonló típust hiában keresünk. Így tehát nem tudunk közvetlen külföldi hatást sem Buda, sem pedig más magyar város várképes pecsétjén igazolni.

Sokkal valószínűbb a külföldi éremképek és pecsétek közvetett befolyása a magyar gyakorlata. Ez két módon történhetett: A XIII. század elejétől a hazánkkal szomszédos dél-német területeken a friesachi dénárok terjedtek el. Nálunk is ez lett a leggyakrabban használt pénzfajta, olyannyira, hogy uralkodóink is friesachi utánzatú pénzeket verettek a század első felében. Ezek között igen gyakori a topografikus ábrázolású. II. András király dénárjai között találunk a budai pecsét várképre igen hasonlító várbrázolásokat is⁸⁵ (10. kép). Nem csoda, ha a pénzek hatására éremképük a pecsétekre is felkerült. De a magyar szfragsztikai anyagban is találunk még a városi pecséthasználat kialakulása előtt is topografikus ábrázolású pecséteket. Nem egy egyházi testületünk templomot vagy vésetett pecsétére, mint az esztergomi, nyitrai és pozsonyi káptalanok (12. kép), vagy a garamszentbenedeki és zobori (13. kép) konventek.⁸⁶

A magyar terület elég egységesnek tekinthető a topografikus ábrázolású városi pecsétek szempontjából. Igen ritka az ember- vagy állatalaknak épületelemekkel való kombinációja, és a városlátképes típus sem gyakori.⁸⁷ Legtöbb épületelemet ábrázoló városi pecsétünkön három- vagy egytornyú vár látható. A szomszédos Ausztriában oly gyakori kéttornyú vár nálunk lényegében hiányzik. Mit jelentett azonban ez a típus, miért ragaszkodtak hozzá a városok annyira nálunk is, külföldön is? A szakirodalom általában rámutat, hogy a polgárok városukat a leginkább jellemző vonásokkal, tehát városfallal, kapuval, plébániatemplommal, esetleg városházával vagy hidakkal akarták jelképezni.⁸⁸ Az olasz Bascapè hozzáteszi, hogy a topografikus ábrázolás a városi autonómiával függ össze,⁸⁹ míg a német Planitz hosszasan bizonyítja a pecséteknek a valósággal való összefüggését. Szerinte tehát ott, ahol a pecsét en feltüntetik a városfalat, a város valóban fallal volt körülvéve, míg amelyiken csak kaput ábrázolnak, a fal még nem készült el.⁹⁰ Mondata első felével egyet is érthetünk, a másikkal annál kevésbé.

Kérdés: a tornyos, kapus ábrázolás valóban csak a városkaput jelenti-e? Azt hisszük, itt a kortársakat kell segítségül hívjunk. II. Frigyesnek már említett háromtornyos szicíliai bulláját még a császár életében génuai közjegyzők úgy jellemzik, hogy az várat ábrázol.⁹¹ Ha most megnézzük a magyarországi háromtornyú épületet bemutató városi pecséteket, érdekes módon kiderül, hogy mindegyik kivétel nélkül vár is volt. Székesfehérvár,⁹² Buda, Sopron,⁹³ Pozsony,⁹⁴ Komárom,⁹⁵ Kolozsvár,⁹⁶ Zágráb⁹⁷ stb. vagy már nevében is viseli a vár elnevezést, vagy pedig várispánsági székhely volt. Az, hogy ezeknek a városoknak a pecsétjei hasonlítanak egymásra, és többnyire múltbeli jogállásuk is azonos volt (a várispánság korában), talán a várossá alakulásukban is azonosságot jelez.

A budai nagypecsét ismertetésénél már csak egy dolog van hátra, és ez a mindkét oldalon megtalálható indadísz kérdése. A pecsétvéső művészek előtt már elég korán nyilvánvalóvá vált, hogy a pecsétmezőben a pecsétkép bevésése után is sok szabad hely marad, és ezért térkitöltő motívumokról kellett gondoskodni. Erre a legkülönbözőbb díszítéseket találták ki. Kitélthették az üres háttérrel növényi vagy egyéb vonalas ornamensekkel, az egész háttérrel rácsszerűen vagy pontokkal stb. damaszkozhatták, végül kisebb alakokat helyezhettek el (a pajzstartók ősei). A XIV. században válik általánossá ez az eljárás, azonban már a XIII. század végén megtalálhatjuk. A növényi ornamentika, bár stilizált, de mégis elég közel áll a realiztikus ábrázolásokhoz, különösen gyakran alkalmazták a két leggyakoribb gótikus díszítő elemet, a tölgy és szőlőlevél indákat.⁹⁸ Bár a német nyelvterületről a XIII. század első feléből is van elvéve példánk rá,⁹⁹ a szomszéd osztrák területeken csak a század vége felé terjed el.¹⁰⁰ Linz város első pecsétjén pl. még nem találunk térkitöltő elemeket, de 1288-ban már szerepelnek az indák¹⁰¹ (14. kép). Hazánkban körülbelül ugyanakkor jelentkezik ez a térkitöltő eljárás, mint az osztrákoknál. A 70-es évekig nyomát sem találjuk. Királyi pecséteinken az egész század folyamán üresen marad a pecsét háttere. Először a királynéi pecséteken tűnnek fel az indák. Az első próbálkozás Kun Erzsébet királyné kettőspecsétje. Itt a hátlapon a kettős kereszt mellett két lelógó virágot látunk¹⁰² (15. kép). Ugyancsak felhasználják már a növényi ornamentikát Kun Erzsébet menyee, Anjou Izabella-Erzsébet 1276-ig használt kettőspecsétjén¹⁰³ (16. kép). Itt azonban csak a hátlap szélein fut körbe indadísz, a pecsétmező üresen maradt. A térkitöltő indadíszes ornamentika a nyugaton kialakult jelentőséghez igazán azonban éppen az ő második, 1276-tól használt kettőspecsétjén jut¹⁰⁴ (17. kép). A hátlapon a kettős keresztet a budaihoz teljesen hasonló indák ölelik körül. Ettől kezdve tömegesen találkozunk pecséteinken térkitöltő elemekkel.¹⁰⁵ Így tehát az indadísz korjelzőnek tekinthetjük: Buda csak 1276 után vésethette pecsétjére az indákat (18. kép).

Vizsgálódásaink eredményeként tehát a következőket állapíthatjuk meg: Buda 1292-ből fennmaradt nagypecsétjének prototípusát a kettőspecsét és a vágásos pajzs használata miatt még a XIII. század első felébe kell helyezni, azonban a fennmaradt példány typariumát már a század utolsó negyedében vésték. Így tehát több eldöntendő kérdés

marad hátra. Honnan ered a budai pecsét, ábrázolásának hazai eredetére mutató megállapításainkat alátámasztják-e egyéb adatok. Meg kell magyaráznunk továbbá azt az ellentmondást, amely a pecsét ősfelműjének a század első feléből való származása és a jelen példány 1276 utáni vévésének ténye között fennáll, végül rá kell még mutatnunk a pecsét használatának további alakulására.

A magyar városi oklevéladás kezdetei

A budai pecsét eredetére több feltevés kínálkozik. A kettőspeccsét használatát vehették külföldről, Nyugat-Európából, de hazai hatást is tételezhetünk fel. A leoninus felirat szintén Nyugat-Európára, de ezen kívül Olaszországra is utal. A várábrázolást ugyan valószínűleg hazai példáról vették át, de a kérdés megnyugtató eldöntését más módszerrel is meg kell kísérelnünk. A pecséthasználat az oklevéladás függvénye, meg kell tehát vizsgálnunk a Buda városi oklevéladást. Elsősorban formai vizsgálatra gondolunk, az oklevélformulák alakulására.

A feudalizmus erőivel szembehelyezkedő és szabadságukért küzdő városi polgárok Európa-szerte a XII. század közepe táján autonómiát kezdenek elnyerni. Nyugat-Európában és Itáliában megalakulnak a kommunák, a feudális városúr ellen harcoló polgárok szervezetei, amelyek többé-kevésbé elnyerik a városi közigazgatás és bíraskodás funkcióit.¹⁰⁶ Ez a fejlődés egyes területeken a fejedelem támogatását is élvezzi, másutt, mint Itáliában épp az uralkodó elleni harc megnyilvánulása. A kommunák elterjedésének korszaka egybeesik az oklevél elleni reakció korának megszűnésével, a pecsétes oklevél meghonosodásával.¹⁰⁷ Nem csoda tehát, hogy nem sokkal a kommunák létrejötte után az első városi pecsétes oklevelek is megjelennek. 1148-ban említik már Róma pecsétjét, és egy évvel később már német területen is feltűnik az első városi pecsét, Kölné. A XII. század második feléből egyre több város pecsétjét ismerjük, és a XIII. század elején már általánossá válik a pecséthasználat.¹⁰⁸

A pecsét a tulajdonos akaratának legszembélyesebb kifejezője, így nem csoda, hogy a földesúri kötöttségektől részben vagy egészben szabadult város autonómiájának egyik jelképévé épp ez vált. A pecsétek ábrázolásai, feliratai egyaránt utalnak erre az autonómiára.¹⁰⁹ Autonómiájának elvesztésével pecsétjüket is elvesztették.¹¹⁰ A városállammá vált olasz kommunák államközi kapcsolataiban éppúgy a város pecsétjével ellátott oklevél érvényesült, mint a német vagy francia város rendi jogainak gyakorlásánál. Városi vagy más szövetségekbe való belépését, valami állami vagy egyéb szerződéshez vagy határozathoz való hozzájárulását pecsétjének felfüggesztésével fejezte ki a középkor városa. Ténykedését mint jogi személy, pecsétjével hitelesítette. A középkor városa tehát bármely saját ügyében saját pecsétjével ellátott oklevelet állított ki.¹¹¹ Mivel általános európai jogszokás volt, hogy saját ügyben a saját pecsétes oklevél hiteles,¹¹² nem is vonták soha kétségbe ilyen ügyekben a városi oklevél hitelességét.

Korán kialakult azonban a városi hatóságoknak mások magán-

ügyeiben való közreműködése. Ennek eredetét, illetőleg jogalapját a városi bíróságok működéséből vezethetjük le. Mivel a bíraskodási jogot élvező személyek vagy hatóságok ítéleteinek érvényét, amennyiben az ügynek illetékes bírái voltak, senki sem vonta kétségbe, lassan egyéb jogügyleteknél, pl. adásvételnél is a bíróságokhoz kezdtek a felek fordulni. Nem véletlen, hogy a francia nyelv a magánügyleteknél történő közreműködést *juridictionnak* (j. *gracieuse*) nevezi.¹¹³ Még a városi autonómia elnyerése után is igen gyakran a bíraskodási jog megmaradt a földesúr kezén, aki azt saját bíráival (*prévot*,¹¹⁴ *bailli*, *Vogt*, *Schultheiss* stb.) intéztette. Ezek a földesúri képviselők azonban rendszeren a polgárok köréből választott bírótársakkal, *scabinokkal* (*Echevin*, *Schöffe*)¹¹⁵ együtt ítéleztek, így tehát a polgárok magánügyleteiket már egy részben városi szerv előtt intézhették. Ahogy a város megerősödött, a bíróság mellett egyre nagyobb szerepet kezdett játszani az autonómia szerve, a tanács, amely sokszor átvette a földesúri bíróságok funkcióját, vagy mint Magdeburgban, a bíróságot alávetette magának.¹¹⁶ A magánügyleteknél való közreműködés területenként változó volt, de egyes területeken belül azonosan alakult függetlenül attól, hogy teljesen városi, vagy részben földesúri szerv előtt történt-e a bevallás. Észak-francia területen a *chirographumok* terjednek, amelyek egy példánya a városnál maradt.¹¹⁷ A szász jog területén és az összes kölni és magdeburgi joggal rendelkező városnál a kölni *Schreinskartenhez* hasonlóan a magánjogi városkönyvekbe vezetik a magánügyleteket,¹¹⁸ míg dél-német területen a városi pecsétes oklevél az uralkodó.¹¹⁹ Ezzel szemben a római jog alapján élő területeken, mint Itália és Dél-Franciaország, továbbá olasz mintára Dalmáciában a notariusi oklevél terjed el.¹²⁰

Magyarországon a városok a bíraskodási jogot privilégiumaikban nyerik el, és kezdettől fogva adnak ki pecsétes okleveleket polgáraik magánügyeiben. Első magyar és szlavóniai városi okleveleink csak a XIII. század közepétől maradtak fenn (Dubica: 1244,¹²¹ Esztergom: 1255,¹²² Nagyszombat: 1258,¹²³ Buda: 1268,¹²⁴ Radna: 1268,¹²⁵ Fehérvár: 1270,¹²⁶ Zeng: 1271,¹²⁷ Biheg: 1271,¹²⁸ Sopron: 1274,¹²⁹ Selmecbánya: 1275¹³⁰), de valószínűleg jóval korábban kezdték az oklevéladást. Az esztergomi pecsét, mint láttuk, okvetlenül II. András uralkodása első felében készült, Nagyszombaté pedig IV. Béla uralkodása elejére megy vissza. Feliratán ugyanis a várost még Szombathelynek nevezik, később azonban csak Tírna, Tírnavá néven emlegetik.¹³¹ Fehérvár pecsétje is megelőzi a tatárjárást. Magából a pecsétből lehet erre következtetni: a két szélső tornyon ugyanis emelődaruhoz hasonló szerkezetet látunk, amelynek rövidebb száráról három-három kötél lóg le, míg a hosszabbról csak egy-egy. Valószínű tehát, hogy a pecsét vésnöke, amidőn a *castrum Albensét* elhelyezte a pecséten, az emelőszerkezetek feltüntetésével vagy azt akarta jelképezni, hogy a vár még nem készült el, vagy pedig, hogy az építkezés most fejeződött be (19. kép). Mivel pedig Fehérvár azon kevés város közé tartozik, amelyek nem esett el a tatárjáráskor,¹³² a várnak akkor már készen kellett állnia, a pecsét tehát még 1241 előtt készült. Ezt igazolja a pecsét írása és a gyöngysor formája, mert mindkettő korai jellegű.

Mindenesetre kétségtelen, hogy a magyar városi oklevéladás kialakulása nem sokkal előzhette meg a tatárjárást, így tehát az oklevélíró jegyzők bőven meríthettek már külföldi példákból. Legkézenfekvőbb a dél-német, elsősorban osztrák hatás lenne, ezen a területen a városi pecsétes magánjogi írásbeliség dominál, az osztrák pecsétek ábrázolásai között is sok rokon a magyarral. Gyakori a várábrázolás, néha teljesen egyező formákat is találunk, bár osztrák hatás esetén feltétlenül több kéttornyú város pecsétünk lenne. Az oklevélformulák vizsgálatával akármiként választ adni erre a problémára. Nem kívánjuk e helyen feldolgozni a magyar városi diplomatika első korszakát, arra sem helyünk, sem lehetőségünk nincs. Mindössze néhány adalékkal kívánunk szolgálni a magyar városi oklevéladás első száz évének (XIII. század közepe—XIV. század közepe) történetéhez.

Városi okleveleink már első látásra igen egységes képet mutatnak. Akár a királyi okleveleknél, itt is három fő csoportot lehet megkülönböztetni: a függőpecsétes privilegiálist, a többnyire hátul rányomott pecsétes pátenset és a zárt okleveleket. Összehasonlíthatatlanul a legtöbb városi oklevél privilegiális, ami talán azzal magyarázható, hogy ezeket őrizték meg fontos tartalmu miatt leginkább. A függőpecsétes oklevelek majdnem kivétel nélkül¹³³ intitulációval kezdődnek. Általában „Nos” vezet be¹³⁴ és a megnevezett város bírása és esküdtejei, továbbá — Buda kivételével — a többi polgár nevében szól. Rendszeresen az esküdtek neveit is említik, de ez nem általános.¹³⁵ A protocolumhoz tartozó többi oklevélrész közül az invocatio és az alázatossági formula teljesen hiányzik. Az inscriptio sem törvényszerű. Önálló oklevélrészként csak néhány ünnepélyesebb fogalmazású oklevélnél találjuk meg,¹³⁶ másutt a promulgatióba foglalták (pl. *memorie comandantes significamus, quibus expedit, presentium per tenorem*¹³⁷). Az inscriptio minden esetben általánosan szól az olvasóhoz. A salutatio ugyancsak ritkán önállóan.¹³⁸ Akár az önállóan használt adresset, ezt is csak néhány ünnepélyesebb formájú oklevélben találjuk meg.

A contextus részei közül az arenga még az adresse és salutatióval is ritkábban fordul elő. Ahol mégis megtaláljuk, ott az oklevél rendszeren intitulációval kezdődik, inscriptióval és salutatióval folytatódik, utána következik az írásbafoglalás szükségességét kifejező arenga.¹³⁹ Ebben az esetben a promulgatióba való átmenetet általában a *proinde* szócska fejezi ki. A promulgatio minden oklevélnél megtalálható. Van úgy, hogy csak egy szócska fejezi ki (pl. *significamus*¹⁴⁰), de többnyire az inscriptióval kapcsolják össze. Három főbb promulgatiós típusunk van. A legünnepélyesebb forma az, amely — arengás oklevélben mindig ezt használják — az *ad universorum notitiam* szavakkal kezdődik. Buda egyetlen arengás oklevelében így hangzik: *ad universorum tam presentium, quam futurorum notitiam harum serie litterarum volumus pervenire*. A többi, ehhez a típushoz tartozó formula csak szórendileg különbözik. A második a *significamus* típus. Legteljesebb formája: *significamus quibus expedit universis presentium per tenorem*.¹⁴¹ Sokszor csak rövidebb formában szerepel, máskor szórendi változtatásokat hajtanak végre (*universis,*

quibus expedit, significamus presentium per tenorem¹⁴²). Végül az utolsó, a memorie commendamus típus gyakran keverve szerepel az előbbivel.¹⁴³

A promulgatiót a quod szócska köti össze a narratióval, amit a dispositio követ. Sanctio minden esetben, corroboratio alig néhány esetben hiányzik.¹⁴⁴ Ebben — többnyire in cuius szavakkal kezdve — előadják, hogy az ügylet megerősítése céljából az oklevelet a város pecsétjével látták el. Gyakran hozzátézik, hogy ez a felek kérésére történt. Buda stereotíppé vált formulája szerint: in cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem ad instantiam et petitionem partium presentes concessimus litteras dupplicis sigilli nostri munimine roboratas.¹⁴⁵ Azt, hogy függőpecsét, rendszeren nem jegyzik meg külön,¹⁴⁶ de a kettőspecsét jellegét sem tartották mindig szükségesnek kiemelni.¹⁴⁷ Az eschatocolumban hiába keresünk appreciatiót, datum per manust, vagy tanufelsorolást. A keletet mindig datummal adják meg, actum nincs. A keltezés a keresztény év ünnepnapjai alapján történt.

A patensek teljesen hasonlóak a privilegiálisokhoz, csak egyszerűbbek. „Nos”-szal kezdődik az intitlatio, amely itt is a bíró és esküdtek nevében szól,¹⁴⁸ azonban az esküdteket soha sem nevezik meg. Külön adrese nincs, ha mégis találunk, azt a promulgatióba foglalták. Salutatio, arenga teljesen hiányzik. A promulgatio típusai teljesen megfelelnek a függőpecsétes okleveleknek. Corroboratiót általában használnak, bár ez sem törvényszerű. Buda patensei formailag teljesen megfelelnek az egyszerűbb privilegiálisoknak, de már ebben korban is előfordul, hogy a corroboratióba beszúrók a következő szavakat: promittentes privilegialibus litteris nostris confirmare, dum presentes nobis fuerint reportate.¹⁴⁹

A zárt városi oklevelek többnyire vagy az uralkodóhoz intézett jelentések,¹⁵⁰ vagy pedig missilisek.¹⁵¹ Ilyenkor inscriptióval kezdődik az oklevél, az intitlatio vagy ezt követi, vagy a szöveg végére kerül. A zárt formájú memoriális ritka, ilyen esetben „nos”-os intitlatio nyitja meg a szöveget, amelyet damus pro memoria promulgatio követ.¹⁵²

Amennyiben a városoknak több pecsétjük van, a privilegiálist mindig a nagy, a patenset és zártat pedig a kispecséttel pecsételik meg.¹⁵³ Fehérvárnak úgy látszik nem volt kispecsétje, úgyhogy patensein többgyűrűspecsét lenyomata látható.¹⁵⁴ Ezek valószínűleg az esküdtek pecsétjei voltak, ahogy azt Esztergom egyik 1337. évi oklevelén függőviaszfészekbe nyomott gyűrűspecsétek igazolják, amelyek valóban a város esküdtjeié voltak.¹⁵⁵ Valószínű, hogy Fehérvár és Esztergom a megyei írásbeliség hatására élt ezzel a különös, a corroboratóban fel nem tüntetett pecsételési móddal. A megyében ugyanis a szolgabírák pecsétjei helyettesítették a nem létező megyei pecsétet.¹⁵⁶

Polgárai magánügyleteit e korszakban a város saját nevében kiadott, saját pecsétjével ellátott oklevélbe foglalta. Saját nevükben igen ritkán adnak ki oklevelet a polgárok. Csak egy-két oly adatunk van, amikor a polgár nevében szól a városi pecséttel ellátott oklevél. Ilyen esetek azonban kirívóan mutatják az idegen hatást. Általában csak a kor-

szak vége felé, az idegen hatásnak erősen kitett nyugati és északi határvidéken találunk ilyeneket. Miklós pozsonyi polgár 1341. évi végrendelete pl. invocatióval kezdődik, keltezéssel folytatódik, utána következik az intitulatio. Még tanúfelsorolást is találunk az oklevelen.¹⁶⁷ Chomar Miklós königsbergi polgár szerződése promulgatióval kezdődik és szintén tartalmaz tanúfelsorolást.¹⁶⁸ Hasonló oklevelünk van Sopronból is 1274-ből. Itt az oklevéladó ugyan nem városi polgár, de az oklevélre a város pecsétjét is ráfüggesztették.¹⁶⁹ Arengával kezdődik, tanúfelsorolást is tartalmaz, a keltezést pedig actum et datummal fejezi ki. Sopron azonban ekkor különleges szerepet játszik a magyar városi oklevéladásban. Úgy látszik, pecsétjét nem tekintették teljes mértékben hitelesnek, mert ezt az oklevelet, de a későbbi városi kiadványokat is a helyi hiteleshely, a keresztes lovagok preceptoratusa pecsétjével is ellátják. A városi oklevelek is a két szerv, a város és a hiteleshely együttes kiadványai, mindkettőjük nevében kelnek. Az első városi oklevél 1276-ból szintén arengával kezdődik, utána következik a kettős intitulatio („Nos”-szal), a promulgatio significamus típusú, a végén tanúfelsorolással és actummal.¹⁶⁰ A következő, 1278-as oklevél már nem annyira idegen típusú.¹⁶¹ „Nos”-szal kezdődő intitulatio nyitja meg a szöveget, utána adresse, salutatio, arenga és promulgatio következik. Tanúfelsorolás nincs, a keltezés pedig dátummal történik. Ugyancsak a magyar típushoz tartozik egy 1297. évi oklevél is.¹⁶² A magyar fejlődésből kiugró két, 1274., illetve 1276. évi oklevél talán azzal magyarázható, hogy 1273 és 1277 között Sopron Ottokár cseh király és osztrák herceg birtokában van.¹⁶³

Összehasonlítva a magyar és külföldi városi oklevelés gyakorlatot, kétségtelen rokonvonások mellett sok eltérő vonással is találkozunk. Ausztriában ugyan többségben van az oklevelet intitulatióval (többnyire „nos”-os) kezdő oklevél, van ilyen Morva- és Lengyelországban is,¹⁶⁴ más területen invocatióval,¹⁶⁵ adressedel¹⁶⁶ stb. kezdik a szöveget. De a magyarhoz hasonló típus Ausztriában sem egyedülálló.¹⁶⁷ A lényeges különbség a magyar és a külföldi városi oklevelek között — ami minden osztrák oklevélre is vonatkozik — az oklevelek záró részében található. Szinte kivétel nélkül minden városi oklevélben Németországtól Lengyelorszáig, Morvaországtól Ausztrián át Dalmáciáig a XIII. századi városi oklevelekben megtaláljuk a tanúfelsorolást. A keltezést többségükben actum et datum, vagy egyszerű actummal. fejezik ki. Egy másik érdekes jelenség, amire fel kell hívunk a figyelmet: a városi pecséteknek magán-személyek oklevelein való használata. Erre, mint rámutattunk, csak néhány magyar példát tudunk korszakunkban felhozni, míg szomszédjainknál igen gyakori, hogy egyes személyek városi pecséttel erősítik meg okleveleinket még akkor is, ha van saját pecsétjük. Ilyenkor az intitulatio a személy és nem a város nevében szól, és csak a corroboratióból tudjuk meg, hogy a város pecsétjét felhasználták.¹⁶⁸

Városi okleveleink ezek szerint az általános európai fejlődésből származó hasonlóságok mellett sokban különböznek a külföldiektől. Ezzel szemben minden magyar városi oklevél hasonlít egymásra. De ez a hasonlóság fennáll más magyar oklevéladó szervek kiadványai és a

városi oklevelek között is. Rokonságot találunk a királyi,¹⁶⁹ országos főmértőségi¹⁷⁰ és hiteleshelyi oklevelekkel.¹⁷¹ Mindez alátámasztja Eckhart Ferenc megállapításait, amelyek szerint a hiteleshelyi intézmény következtében a magyarországi okleveles gyakorlat a külföldinél sokkal egységesebb képet mutat.¹⁷² Mivel a városi oklevéladás hazánkban később kezdődött a királyi, hiteleshelyi stb. oklevéladásnál, nyilvánvaló ezeknek a hatása. A városi oklevelek tartalmi vizsgálata is érdekes összefüggésekre vet fényt. Fennmaradt városi kiadványaink összehasonlíthatatlanul legnagyobb részét az ingatlan adásvételi szerződések adják. Ezek — formájukat tekintve — teljesen megfelelnek a hiteleshelyi azonos tárgyú okleveleknek. Különösen jelentős ebben a fajtában a szavatossági formula használata. A római jogból származó szavatosság (evictio) a XIII. században válik általánossá a magyar szerződési jogban.¹⁷³ Kialakulnak a megfelelő formulák, és minden adásvételi szerződésben ezeket idézik. Városi okleveleinkben ugyancsak megtaláljuk az evictiót, mégpedig a hiteleshelyi formulák szövegével.¹⁷⁴ Az evictiónak ez az általános használata magyar jellegzetesség. Bár ismerünk külföldi városi oklevelet is, amelyben a szavatosság szintén megtalálható, a formula szövege egészen más.¹⁷⁵ Az evictiót Buda városa már 1318-ban antiqua consuetudinának nevezi.¹⁷⁶ Mindez azt mutatja, hogy az adásvételi szerződéseknel a hiteleshelyi gyakorlat volt az irányadó. Egyébként is a város teljesen hiteleshelyi mintára szerepel. Kap királyi mandatumokat beiktatásra,¹⁷⁷ határjárásokat végez,¹⁷⁸ vizsgálatokat hajt végre.¹⁷⁹ Ezek szerint a hiteleshelyek működésének mindkét fő ágát megtaláljuk a városi okleveles gyakorlatban: mint a felek által felkért vagy valamely hatóság által felszólított oklevéladók,¹⁸⁰ s mint valamely, a király által vett mandatum alapján hatósági eljárás részesei is szerepelnek a városok.¹⁸¹ Ez utóbbinál azonban bizonyos különbség is merülnek fel a hiteleshelyek és a városok között. Nem az a különbség, hogy pl. statutio alkalmazásával a mandatum lemásolása után nem relatiót, hanem privilegiális oklevelet adnak ki, hiszen ez hiteleshelyi okleveleknél is előfordul,¹⁸² hanem a királyi ember hiánya. Ez a megyei igazgatással rokon vonás, ott is előfordul, hogy a megye vizsgálatot teljesít felsőbb hatósági parancsra, királyi ember és káptalani kiküldött nélkül is.¹⁸³ Bár van adatunk arra is, hogy — éppen Buda esetében — iktatásnál jelen van a királyné kiküldötte, de az iktatást a város foganosítja, és a királynéi ember jelenléte csak a különleges helyzetből magyarázható.¹⁸⁴ Úgy hisszük, hogy a királyi ember hiánya azzal magyarázható, hogy a szóban forgó vizsgálatok a város területén, annak joghatósága alá tartozó személyekre, illetőleg ingatlanokra terjedtek ki, amely felett a városi privilégiumok értelmében felsőbb bírói hatóságnak nincs jogköre.¹⁸⁵ Valószínűleg ezzel magyarázható a megyéknél is a királyi emberek időnkénti elmaradása: a megyei hatóság illetékes bírója a megyei területen élőknek. Az iktatásoknál történő közreműködés ennek analógiájára történt, amit csak alátámasztottak a városi kiváltságlevelek azon pontjai, amelyek az idegenek számára történő ingatlan-eladásokat tiltják és a szabad végrendelkezési jogot foglalják frásba.¹⁸⁶ Egyébként olyan szervnek, amelynek valóban volt joghatósága a város

felett, mint a tárnokmesternek, joga volt kiküldeni emberét, aki mellé azonban a város egy fidedignus személyt delegált.¹⁸⁷ Ez tehát teljesen megfelel a hiteleshelyi homo pro testimonio fidedignusnak. Az iktatásokról kiadott városi oklevelek formulái egyébként szintén megegyeznek a hiteleshelyekével.¹⁸⁸

A város tehát — mint ahogy azt már Iványi Béla is kimutatta¹⁸⁹ — szabályszerű hiteleshelyi funkciót látott el. Úgy véljük, hogy a városkönyv-vezetésnél is fel kellene vetni azt a kérdést, hogy nem a hiteleshelyi registrumok mintájára vezették-e.¹⁹⁰ Ezt azonban egyelőre nehéz eldönteni, hiszen minden nyugati városban ismerték a városkönyvet. A hiteleshelyi funkcióhoz azonban szükséges volt hiteles pecsétre. Valóban, városaink rendelkeztek hiteles pecséttel, hitelessége azonban a város bírói joghatóságától függött. Bár pecsétjüket a királytól kapták, joghatóságuk csak a városra és annak polgáraitra terjedt ki.¹⁹¹ Ezen a területen viszont a városi hatóság kizárólagos joghatósággal rendelkezett. A kiváltságlevelek értelmében a városi hatóság előtt csak polgárnak a tanúságát fogadták el,¹⁹² szükségképpen el kellett tehát vetni a hiteleshelyek kiadványainak érvényét.¹⁹³ Így azután a városi hatóság lett polgárai hiteleshelye, amelynek tekintélye annyira megnőtt, hogy nem egyszer városi polgárokkal való ügyletnél idegenek akkor is igénybe vették, amikor az ügylettel kapcsolatos terület nem tartozott a város joghatósága alá.¹⁹⁴

Összefoglalva tehát eddigi fejtegetéseinket megállapíthatjuk: a városi okleveles gyakorlat Magyarországon hazai magból sarjadt ki, és az a szükséglet hozta létre, hogy egyrészt a városi polgárságnak autonómiája gyakorlása közben létrejött intézkedéseit (pl. ítélkezés) írásba kellett foglalni, másrészt — ebből következően — városi hiteleshelyet kellett létrehozni. Okleveles formáik tehát hiteleshelyi funkciójukban létrejött kiadványaikban a hiteleshelyek formuláit, míg bírói és igazgatási szerepükben kiadott okleveleikben a királyi és nagybírói kiadványok formuláit követték. A városi okleveles gyakorlatnak a hazai oklevéladástól való függéséből következik, hogy a városi jegyzőknek otthon kellett lenni a magyar szokásjogban, tehát nem véletlen, hogy a XIV. századi ars notarialis szerzője a városi jegyzők számára vonatkozó tudnivalókat is beledolgozta tankönyvébe.¹⁹⁵ Az erősen sajátos színezetű hazai városi oklevéladás egységében a későbbi időben szakadás állott be, a kereskedelmi kapcsolatok és a szomszédos külföldi területek hatása, továbbá külföldi iskolázottságú jegyzők felvétele miatt egyre növekedik a németes jelleg, a magyar hiteleshelyekre jellemző oklevéladást nem egy területen kiszorítja a magdeburgi jogra utaló városkönyv-vezetés.¹⁹⁶ Budán azonban megmarad a városkönyv eredeti, registrum-helyettesítő funkciójában, és nem szorítja ki a pecsétes oklevelet.¹⁹⁷

Úgy véljük ezek után, hogy a városi oklevéladásnak a hazai oklevéladástól való függése a XIII–XIV. század fordulóján még inkább megerősíti a budai pecsét formai elemzéséből leszűrt feltételezésünket: városi pecsétjeink közvetlen mintáit hazai földön kell keresnünk.

A budai városi szervezet kezdetei

A budai kettőspecsét ősfarmájának eredetét az előbbieken II. András uralkodása végére, vagy IV. Béla uralkodása elejére helyeztük. A köztudat valóban mindig is IV. Bélát tartotta Buda alapítójának, csak az volt vitás, hogy az alapítás mikor következett be. János király kancelláriája úgy látszik a Pest javára kiadott 1244. évi aranybullával ellátott kiváltságlevelet tartotta alapító oklevélnek, és ennek bizonyítására még a nyulakszigeti apácák javára kiadott 1255. évi oklevelet is felhasználta.¹⁹⁸ Ez a bizonyítás kétségkívül nem állja meg a helyét, a kiváltságlevél Pest javára szólt. Az is igaz azonban, hogy az egész középkoron keresztül, először pedig 1276-ban Buda város használta az aranybullát.¹⁹⁹ Mindez valószínűvé teszi, hogy a város 1244 és 1276 közt alakult ki. Azonban 1254-ben már áll Buda városa, hiszen a Domonkos-rend itt tartja egyetemes nagykáptalanát.²⁰⁰ 1255-ben IV. Béla úgy emlékezik meg Budáról, hogy „in monte Pestiensi castrum quoddam exstrui fecimus, refertum multitudine hominum numerosa”.²⁰¹ Ebből tehát nyilvánvaló, hogy IV. Béla király az alapító, és az alapítás megelőzte az oklevél kiállításának idejét. Vannak azonban adatok, amelyekből úgy tűnik, hogy a város korábban létesült volna: 1247–48-ban emlegetik már a budaújhelyi Mária-egyházat.²⁰² Ezek az adatok azonban ellentmondásban állanak az 1255. évi oklevéllel, amely a templomot még építendőnek mondja.²⁰³

A város nevének alakulása esetleg választ ad Buda történetének első, homályos korszakára.²⁰⁴ Összeállítva az 1244 és 1276 között valóban Budára vonatkozó adatokat, kiderül, hogy a várost a lehető legkülönbözőképpen nevezték. Novus Mons Budensis, Mons Pestiensis, Castrum Pestiense vagy Pest, Castrum Budense, Novus Mons Pesthiensis, Mons Budensis és Buda. Már későbbi a Castrum novi montis Pestiensis és a civitas Budensis.²⁰⁵ Tehát a város nevét részben a régi Budából, részben a régi Pestből származtatták. Az 1250-es évektől Buda elnevezés alatt mindig a mai Budát értik. A Buda elnevezés kezdettől fogva többségben van, a királyi oklevelek keltezéseiben mindig Budát tüntetik fel, kivéve V. István egy oklevelét. Ez arra látszik mutatni, hogy Buda a terület igazi neve. IV. Béla 1269. évi okleveléből kiderül, hogy egyaránt Buda a banai egyház, a Margit-kápolna, Kovácsi, Szt. Jakab egyháza (a későbbi Szentjakabfalva) és végül a budai hegyi Mária-egyház.²⁰⁶ Felhívizet is gyakran nevezik az oklevelek Budának.²⁰⁷ Valószínűnek vehetjük tehát, hogy Óbudától kiindulva le egészen a budai Várhegyig az egész területet Budának hívták, amely valószínűleg eredetileg Óbuda tartozéka volt. Így meg tudjuk magyarázni a Buda elnevezést, míg a Pest név még mindig nem világos. Miért szerepel Buda pecsétjén a Pest castrum név, illetve a Novum castrum Pestiense felirat, és miért nevezi magát a város az egész középkoron át castrum novi montis Pestiensisnek? Továbbá: hogyan jutott hozzá a pesti aranybullához, és miért hívják németül a Pestet jelentő Ofennak? Ez a német elnevezés a kérdés megoldásának kulcsa. Az egész középkoron át német oklevelekben Buda Ofen, és Pest Altofen.²⁰⁸ Tudjuk, hogy Pest már a tatárjárás előtt gazdag német város

volt.²⁰⁹ Valószínű tehát, hogy a budai német lakosság egy része legalábbis Pestről származott, ezért nekik a középkor végéig Buda az igazi, míg Pest csak a régi Pest. Pest aranybulláját ők vitték át magukkal, és hogy a város vezetésében ők vitték a vezető szerepet, Buda hivatalos elnevezése is igazolja. A pesti polgároknak az újbudai hegyre költöztetésével együtt járt a település nevének pesti újhegyre való változtatása. Az áttelepítésnek nyilván honvédelmi célja volt, a király máshol is a várba telepítette a városi lakosokat.²¹⁰ Budát ezért nevezik castrumnak, városkapuját már 1255-ben emlegetik.²¹¹

A Várhegy azonban a telepítéskor nem volt lakatlan. Mint ahogy arra már Gerevich László rámutatott,²¹² az 1247—48-ban emlegetett budaújhegyi Mária-egyház, az 1255-ben építendőnek mondott Mária-templom elődje, valószínűleg annak helyén állott, amit még az ott talált — igaz hogy másodlagosan elhelyezett — román kövek is bizonyítanak. A Várhegy lakott voltát bizonyítja egy, az 50-es évekből származó oklevél is. A tárnokvölgyi per első fázisában megkülönböztetik ugyanabban az oklevélben az óbudai, pestvári és a „de nova Buda”-i lakosokat.²¹³ Pest vár ekkor már azonos a budai várral, ahogy arra Salamon is rámutatott.²¹⁴ A tárnokvölgyi perből egyéb adatokat is nyerünk e terület történetére. Az ügy mindkét fázisában a felperességet a berki nemesek viselik, és a per tárgya egy földdarab, amely a berkiek szerint az ő Deszka nevű birtokuk, míg az alperesek a tárnokvölgyi birtok részének tartják.²¹⁵ A per első, még az 50-es években lezajlott szakaszában alperesként még a királyné tárnoki népei szerepelnek, akiket a bíróság előtt a királyné népeinek budai jobbágyai, azaz tisztjei, köztük egy száznagy és egy bilitus képviselnek.²¹⁶ Az ügy második fázisában már nem hallunk a királynéi népekről, az alperesek az egyes oklevelekben pestváriak is nevezett budavári polgárok.²¹⁷ A második szakaszban kiadott oklevelek már a 60-as évekből származnak, azonban csak egyet tudunk pontosan meghatározni, amely 1264. szeptember 11-én kelt.²¹⁸ A polgárok élen ekkor még villicusuk, Péter áll, akit egy későbbi oklevél már volt villicusnak nevez.²¹⁹ A legmeglepőbb a tárnokvölgyi perben a joghatóság kérdése. Hol a király, hol a királyné intézkedik, és a bírák is egyszer a király, másszor a királyné megbízásából járnak el.²²⁰ A per első szakaszában ez érthető, hiszen az alperesek a királyné jurisdikciója alá tartoztak. Sokkal bonyolultabb a helyzet a második szakaszban. A budaiak egyszer azt állítják, hogy a királytól, másszor, hogy a királynétól kapták a birtokot.²²¹ A budai várból keltező Mária királyné a feleket a királynéi kápolnában leteendő esküre utasítja,²²² ami arra mutat, hogy valami jurisdikciója maradt ezen a területen. Úgy látszik tehát, hogy itt a Duna jobb partján volt egy nagyobb királynéi birtoktest, amit még a régi módszerekkel — száznagy, bilitus és jobbágyok — kormányoztak. Ide tartozott Tárnokvölgy is, valószínűleg a királynéi tárnokok földje. Talán a budai Várhegy is ehhez a birtoktesthez tartozott, hiszen Jankovich Miklósnak sikerült valószínűsíteni, hogy az ún. budai Kammerhof királynéi kúria volt.²²³ Ugyancsak Jankovich mutatott rá a Mária-egyház királyi kápolna eredetére.²²⁴ Ez is arra mutat, hogy létezése megelőzte a tatárjárást.

hiszen a régi kápolnaszervezet abban az időben már kiveszőben volt. A Kammerhof is megelőzhette a királyi palota építését, hiszen miután IV. Béla felépítette a palotát, nem lett volna értelme külön királynéi lakhely létesítésének. Úgy gondoljuk tehát, hogy a budai Várhegy már a tatárjárás előtt királynéi birtok volt, ahol egy királynéi kúria, amelyre 1265-ből konkrét adatunk van és egy kápolna állott. A körülöttük kialakuló települést hívták Budatújhegynek vagy Újbudának. A pestiek feltelépítésével ez a terület is beolvadt a pesti újvárbá. Városplebániai célból át kellett építeni a kis kápolnát, amíg a kúria továbbra is megmaradt egy századon át a királynék birtokában,²²⁵ mint ahogy a királynék az első időszakban is komoly befolyást gyakoroltak a város életére. Az első években még nem mosódott el a két település közti különbség, amit a tárnokvölgyi oklevél is igazol: külön említik a pestvári és budaújfalusi lakosokat. Az új városra a király kiterjesztette a pesti aranybulla hatályát, hozzácsatolták a régi Pestet s a környező királyi és királynéi birtokok egy részét is (Tárnokvölgy). Rendezték a kereskedelmi,²²⁶ ipari²²⁷ és egyházi²²⁸ viszonyokat.

A várost a pesti privilégium értelmében a választott villicus kormányozta esküdtjeivel.²²⁹ Ez volt a helyzet a 60-as évek elejéig, amikor nyíltan kitört az ellenségeskedés IV. Béla és fia, István között. A belső háború szükségképpen emelte a budai vár stratégiai jelentőségét. A vár élére katonai parancsnokot helyezett, aki, mivel a palota és a város közös védelmi egység volt, a város feletti joghatóságot is elnyerte. Az új tisztvisselő, akit (talán lombard hatásra) rektornak hívtak,²³⁰ egyszemélyben volt katonai parancsnok, a királyi vár várnagya és a város bírása.²³¹ A választott villicust tehát egy kinevezett rektor váltja fel, aki a polgárok felé mint *judex pro domino rege in Buda* szerepel.²³² A változás 1264 végén, vagy 1265 elején következett be. 1264. szeptember 11-én még Péter villicus a város feje.²³³ Rektori címet viselő utóda, Preussel más néven Preuscilinus Henrik ekkor még csak barsi ispán. 1265 márciusában azonban, amikor Henrik elesik az isaszegi csatában, már budai rektor címen szerepel.²³⁴ Előkelő osztrák lovag volt, aki tevékeny szerepet játszott Ausztria történetében a Babenbergerek kihalta körüli zavarok idején.²³⁵ Később IV. Béla szolgálatába lépett. V. István halálos ellensége volt, és Mária királyné bizalmasa.²³⁶ István a győztes isaszegi csata után elfoglalta Budát, anyját elűzte, később azonban a vár visszakerült a király birtokába.²³⁷ Az új rektor, Walter királyi kamaraispán és komáromi ispán, budai polgár volt.²³⁸ Waltertől maradt ránk Buda első fennmaradt oklevele, 1268-ból: egy ítélet a pesti hajóscéh és az óbudai káptalan ügyében.²³⁹ Ez azt mutatja, hogy Pest akkor még teljesen alá volt vetve Budának. A 70-es években azonban a Pesten maradt lakosság újra szervezkedik, és a város bizonyos autonómiát kap.²⁴⁰ Újra van bírójuk, aki azonban csak a XV. században függetlenedik Budától.²⁴¹

Buda pecsétjét — miként említettük — a század első felére keltezzük, mégis egyes stílusjegyek arra mutatnak, hogy a typariumot a 70-es évek végén vészték. Láttuk, hogy a század közepén a pesti polgárok feltelpepednek a budai Várhegyre, magukkal viszik kiváltságlevelüket és a

telepnek is Pest nevét adják, amely így jogutódja lett a régi Pestnek. Nyilvánvaló, hogy a felköltöző pestiek magukkal vitték városuk eddigi pecsétnyomóját. A régi pesti pecsét a ma is meglévő 1292-ből való lenyomat mintája volt, tehát előlapján vágásos pajzsot, hátlapján leoninus körirattal ellátott háromtornyú várat ábrázolt. Csak az előlap körirata nem volt azonos a ma is meglévő pecsétével. Az előlapon ugyanis akkor nyilván egyszerűen Pest castrumnak nevezték a várost. Amint azonban a század vége felé a régi Pest megint bizonyos önkormányzatot nyert el, szükségessé vált a körirat megváltoztatása. Ezért a 70-es évek végén vésett új pecsét megtartotta ugyan elődje formáját, azonban a főlapon megváltozott a felirat. Az új feliratban (Sigillum novi castri Pestiensis) már utaltak az új településre. A hátlap, a vers miatt, változatlan maradt. Bár Pest újabb pecsétjéről, a XV. századig nincsenek adataink, valószínűleg annak ábrázolása már ekkor létrejött. Az új pecsét lényegében a budainak leegyszerűsített formája lett: háromtornyú helyett egytornyú vár²⁴² (20—21. kép). Ez is mutatja Pestnek Budához képest alacsonyabb jogállását.

A budai pecséthasználat további alakulása.

A XIII. század második felétől tehát a kettőspeccsét Buda főpeccsége. Használatának formái már ebben a században kialakulnak. Az evvel ellátott oklevelek már formailag is különböznek az egyéb városi kiadványoktól. Intitulációjukban a város fejének nevéen kívül a teljes tanácsnévsort is feltüntetik, és az oklevelet mindig függőpeccséttel látják el. Úgy gondoljuk, hogy már az első fennmaradt budai oklevél, Walter rektor ítéletlevele is a városi kettőspeccséttel (akkor az még valószínűleg az eredeti pesti peccsét) volt megerősítve.²⁴³ Mindvégig a kettőspeccsétellátott okleveleket hívják egyedül privilegiálisnak, és a kettőspeccsétet viszont autentikusnak.²⁴⁴ A kettőspeccsét ennek folytán oly nagy kincse a városnak, hogy csak a legfontosabb ügyekben használják. Kevésbé lényeges tárgyú oklevelekre, nem befejezett jogügyleteket írásba foglaló kiadványokra, missilisekre már kezdetben más peccsétet használ a város, a már az előbbieken leírt vágásos pajzs, két tornyocska kombinációs peccsétet.²⁴⁵ Ez a peccsét is megmarad a XVI. századig, azonban jelentőségében lényeges változás áll be. A nagypeccsét használatának körülményessége,²⁴⁶ a vele ellátott oklevelek magasabb kiállítási díja²⁴⁷ szükségessé tette a nagypeccsét teljes értékű helyettesítését. A XV. század elejétől egyszerre igen ritkán találkozunk kettőspeccsétes budai kiadványokkal, ezzel szemben majdnem minden bevallást a vágásos-tornyos egyszerű peccsétellal erősítenek meg. Bár soha sem nevezik annak, használata és jogi jelentősége teljesen megfelel a királyi titkos peccséteknek,²⁴⁸ úgyhogy a továbbiakban annak nevezzük. Használati formái már a XIV. század elején kialakulnak. A vele megerősített patensek a pestújhegyi várnak nevezett város megnevezett előjárója és az esküdtek nevében kelnek, corroboratio van, amelyben azt is megígérik, hogy bemutatás esetén privilegiális formában fogják átírni.²⁴⁹ Jogi jelentőségének válto-

zását mutatja, hogy amíg eleinte a corroboratióban sigillum minusnak nevezik,²⁵⁰ nem sokkal később már egyszerűen sigillum nostrumnak hívják,²⁵¹ megkülönböztetve az autentikus nagypecséttől. Tehát a város tulajdonképpeni pecsétjévé a titkos pecsét vált, és mivel csak nagyon ritka esetben váltják ki a felek a privilegialist, valószínű, hogy jogi érvénye majdnem azonos volt a kettőspecsétével. Ezt igazolja az is, hogy a titkos pecsétes patenseket minden esetben hártýára írták, tehát örökebb érvényre gondoltak.²⁵² A pecsétet minden esetben a hátlapra nyomták.

Míg a XV. század elején a város csak két pecséttel rendelkezik, az autentikus függőpecséttel és a titkos pecséttel,²⁵³ addig a század közepétől — sajnos időpontját pontosan nem tudjuk megállapítani²⁵⁴ — két újabb budai pecsét tűnik fel. A vágásos pajzsos-tornyos pecsét titkos pecsétté válása szükségessé tette újabb pecsét elkészítését a kevésbé jelentős ügyek számára. A két új pecsét közül a nagyobbik, a 3,6 cm-es pecsét nagyságában majdnem teljesen megegyezik a titkos pecséttel, ábrázolása pedig háromtornyos, nyitott kapus vár (22. kép). Oklevelekben később ezt nevezik sigillum minusnak.²⁵⁵ Néha a titkos pecséttel azonos formák között használják,²⁵⁶ máskor azonban csak egyszerűbb formában, papír oklevélre nyomják, és a várost is civitas Budensisnek nevezik.²⁵⁷ Gyakran német nyelvű oklevelet is pecsételnek vele.²⁵⁸ A másik, S. Bude feliratú, szintén háromtornyú várat ábrázoló pecsétet úgy látszik csak missilisekre használták. Átmérője 2,3—2,4 cm. A XV. század közepétől tűnik fel.²⁵⁹ A két kisebb pecsét között mindenben nem tudunk különbséget tenni, hiszen mindkettőt használják missiliseken, sőt a két újabb pecsét elkészülte után is találunk titkos pecséttel lezárt missiliseket.²⁶⁰ Valószínű, hogy ez a három pecsét a budai városi kancellária három különálló osztályát jelölte, de ezt még további kutatásoknak kell tisztáznia.

A négy különböző budai pecsét a város címerének alakulására is érdekes fényt vet. Eredetileg a háromtornyú vár és a vágásos pajzs egyaránt a város címere volt; közülük az utóbbinak volt nagyobb jelentősége. Már említettük, hogy a titkos pecsét átvette a nagypecsét ábrázolásainak elemeit és azokat egybeolvasztotta, így jött létre annak elég furcsa címermegoldása. Mivel a város leggyakrabban használt pecsétjének ez volt az ábrázolása, véleményünk szerint ezt tartották a város hivatalos címerének. A háromtornyú vár, amely az ország legtöbb városának címere volt, azonban nem tűnt el. A XIII. század első felére utaló, friesachi típusú dénárookra hasonlító régi budai pecsét ábrázolása azonban nem elégítette ki a későbbi korok művészeti érzéseit, tehát a várat másként kellett ábrázolni. Az ábrázolás megváltozása a XIV. században következhetett be, mert az Anjou-kori budai városi veretű pénzeken a várábrázolásban elég következtelenség látható. Csak egy dénáron egyezik meg a vár képe a budai nagypecséten láthatóval²⁶¹ (23. kép), a többi egészen más.²⁶² A XV. századi kispecsét várábrázolásának őst már megtaláljuk a XIV. századi pénzek közt²⁶³ (24. kép). Ez a kép azonban már nem annyira egyéni, mint a nagypecsét váráé. Prága szintén XV. századi pecsétjén pl. a vár teljesen azonos a budai kispecsét várával²⁶⁴ (25. kép). Ennek

ellenére nem mondhatjuk, hogy a kispécset ábrázolása ekkor már Buda végleges címere, noha amikor a XV. század elején vesik Buda címereit, a titkospecsét és a kispécset képét veszik alapul²⁶⁵ (26. kép). A legkisebb budai pecséten ábrázolt háromtornyú vár megint más típus. A török idők alatt megint újabb pecsétet véset Buda városa, amelyen ugyan szintén háromtornyú várat ábrázolnak, ez azonban egyik eddig használt típussal sem egyezik²⁶⁶ (27. kép). Buda végleges címere csak a török idők után alakul ki. A visszafoglalás után megszakad ugyan a jogfolytonosság, az első pecsét nem a háromtornyú várak családjába tartozik, hanem egy egyszerű kaput mutat²⁶⁷ (28. kép), de a XVII. század végén Buda megszerzi János király kiváltságlevelét, amelyből kiderül, hogy a háromtornyú vár Buda ősi címere.²⁶⁸ Ezt azonosítják valószínűleg a kőcímer ábrázolásával, mert Lipót császár 1703. évi címereslevelében ennek képét festik le²⁶⁹ (29. kép). Budapest megalakulásáig ez volt Buda címere.²⁷⁰

J E G Y Z E T E K

¹ G. A. Seyler, *Geschichte der Siegel*. Leipzig 1894, 302. — W. Ewald, *Siegelkunde*. München—Berlin 1914, 39. — G. C. Bascapè, *I sigilli dei comuni italiani nel medio evo e nell'età moderna*. (Studi di paleografia, diplomatica, storia e araldica in onore di Cesare Manaresi.) Milano 1953, 65.

² Bascapè i. m. 70. kk.

³ Lecoy de la Marche, *Les sceaux*. Paris é. n. 214. kk. — J. Roman, *Manuel de sigillographie française*. Paris 1912, 107. kk.

⁴ De csak a város és polgárai ügyében. Vö. a Schwabenspiegel (1273-tól) erre vonatkozó pontjait: 236, 159. és 311. fejezetekben. Idézi: O. Posse, *Die Lehre von den Privaturkunden*. Leipzig 1887, 66. old. 2. jegyz., 128. old. 1, 3. jegyz. — Ugyanez a helyzet nálunk is: Kumorovitz L. B., *Az autentikus pecsét*, Turul L. (1936) 59.

⁵ Gárdonyi A., Buda legrégebb pecsétje. Turul XXIX (1911) 115.

⁶ Uo. 123.

⁷ Veszprémi Káptalan Orsz. Levéltára. Instr. Reg. P. 236. — Toldy L., *Budapest régibb és újabb czimerei*. (Klny. az Ország-Világ 1896-os évfolyamából.) Bp. 1896., 5. old., bár nem ismerte ezt a lenyomatot, mégis helyesen tételezte fel a pecsét Árpád-kori eredetét.

⁸ Budapest történetének okleveles emlékei. (A továbbiakban: Bp. okl. eml.) I. köt. (1148—1301). (Csánky D. gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte Gárdonyi A.) Bp. 1936, XI. t.

⁹ Huszár L., *Moneta Budensis*. Budapest III (1947) 229. — Uő., *A budai pénzverés története a középkorban*. Bp. 1958, 43.

¹⁰ Schmall L., *Budapest czimerei*. Megjegyzések Dr. Toldy László „Budapest régibb és újabb czimerei” című munkájára. Bp. 1896, 10.

¹¹ Gárdonyi i. m. 120.

¹² Uo. 118. kk.

¹³ Vö.: Bartoniék E., *Az Árpádok ércpecsétjei*. Turul XXXVIII (1924) 16—18.

¹⁴ Pecsétnyomója a Nemzeti Múzeumban van.

¹⁵ Bartoniék i. m. 16. — Szentpétery I., *Magyar oklevéltan*. Bp. 1930, 112. — Kumorovitz L. B., *A magyar pecséthasználat története a középkorban*. Bp. 1944, 40.

¹⁶ Kumorovitz, *Pecséthasználat* . . . 47.

¹⁷ K. A. Kehr, *Die Urkunden der normannisch-sizilianischen Könige*. Innsbruck 1902, 202. — Seyler i. m. 152. kk. — Ewald i. m. 89. kk., 163. kk. — Roman i. m. 30—31. — Skandináv városra példa: Seyler i. m. 160.

¹⁸ Kumorovitz, *Authentikus* . . . 56.

¹⁹ L. Réthy, *Corpus nummorum Hungariae*. (A továbbiakban: CNH.) I. köt. Árpád-házi királyok kora. Bp. 1899, 201–203. sz.

²⁰ Nyáry A., A heraldika vezérfonala. Bp. 1886, 78. — *Gárdonyi* i. m. 115.

²¹ *Roman* i. m. 246–247.

²² Esztergom: *Sigillum* (ill. *Secretum*) *Latinorum Civitatis Strigoniensis*. — Székesfehérvár: *S. Latinorum Civium Albensium*. (Országos Levéltár, Mohács előtti gyűjtemény. A továbbiakban: Dl.) 17267.

²³ *Bascapè* i. m. 71. kk. — L. pl. Verona: *Est iusti latrrix - urbs hec et laudis amatrix*. Uo. 73. — L. A. *Muratorius*, *De sigillis medii aevi dissertatio* (*Antiquitates Italicae Medii Aevi*.) *Mediolani* 1740, 125–126. — A leoninusok eredetere: C. Erdmann, *Leonitas*. Zur mittelalterlichen Lehre von Kursus, Rhythmus und Reim. Corona Querne. Festgabe Karl Strecker. Stuttgart 1941, 15. kk.

²⁴ A legrégebb Kölné. A felirata: *Sancta Colonia. Dei. Gratia. Romanae. Ecclesiae. Fidelis. Filia. B. Endrulat*, *Niederrheinische Städtiesel*. Düsseldorf 1882, 32. — A típus igen gyakori. Vö.: *Seyler* i. m. 302. kk.

²⁵ Franciánál: *Roman* i. m. 224. — Angoloknál: L. *Douët d'Arco*, *Archives de l'empire*. *Collection des sceaux*. Paris 1868, III. köt. 10216. sz. (Canterbury), *Seyler* i. m. 158. kk. — Norvég: uo. 160. — Ausztriában egyedül Tulln városa: K. Lind, *Blätter für ältere Sphragistik*. Wien 1878, 227. sz.

²⁶ Az angol leoninus köriratú pecsétek majdnem mind érempecsétek. Arles, Marseille és Valence leoninusai is kettőspecséten vagy bullákon találhatók: *Roman* i. h.

²⁷ *Seyler* i. m. 114–115. ábra. — *Ewald* i. m. 33. t., 10–11. kép.

²⁸ *Ewald* 223. — W. Erben, *Rombilder auf kaiserlichen und päpstlichen Siegeln des Mittelalters*. (Veröffentlichungen des Historischen Seminars des Universität Graz VII.) Graz–Wien–Leipzig 1931.

²⁹ Első nyomát egy 1326-ból való oklevelen találjuk (Dl. 2350), de már 1295-ben megvolt. A Bp. okl. eml. I. köt. 290–291. old. közölt oklevél eredetije (Veszprémi Püspöki Levéltár. Epp. *Decimae Budenses*. 5.) — szemben Gárdonyi állításával — meg volt pecsételve. Dr. Horváth Konstantin püspöki levéltáros szíves közlése értelmében (amiért ezúton is hálás köszönetet mondunk) a hátlapon látszik még a kör alakú pecsét nyoma, és mérete megfelel a későbbi titkos pecsétnek.

³⁰ Lásd a tanulmány végét.

³¹ János király 1538-ban Buda javára kiadott aranybullájában is kifejtette ezt. Eredetije a Fővárosi Levéltárban volt, de onnan elveszett. Másolata: J. Podhradský, *Historia Diplomatica Urbis Budensis et Pesthiensis*. II. köt. 777. (Orsz. Széchényi Könyvtár. Kézirattár.) Külföldi példák is vannak. Pl.: Auriac, Pézenas stb. városokat is castrumnak nevezik a pecséten. *Douët d'Arco* i. m. II. köt. 5612, 5663. stb. sz.

³² Nyáry i. h. — *Ghyczy P.*, Buda legrégebbi pecsétje. *Turul XXX* (1912) 34–35. Igen helyesen versnek tartotta a feliratot, azonban nem látván a pecsét eredetijét, ő is a SNAC olvasást fogadta el, amit Signatra oldott fel.

³³ *Toldy* i. m. 5.

³⁴ *Schmall* i. m. 4.

³⁵ *Gárdonyi* i. m. 117.

³⁶ Királynéi pecséteken is. Kun Erzsébet királyné 1273. évi pecsétjének hátlapján pl. +SVXORIS (Dl. 844). Menyének, Anjou Izabella-Erzsébetnek 1276. évi pecsétje hátlapján: +SEL ... (Dl. 964).

³⁷ *Collections Sigillographiques de MM. Gustave Schlumberger et Adrien Blanchet*. Paris 1914, 8. sz. Arles város bulláján a leoninus felirat előtt szintén megtaláljuk a *Sigillum* rövidítését, amely itt sem tartozik a mondathoz. +S.VRBS: ARELATENSIS: EST: HOSTIBVS: HOSTIS: ETENSIS. — V. Charvet, *Médailles, antiquités, sceaux-matrices*. Paris 1883, 1046. sz.

³⁸ *Schmall* i. m. 4.

³⁹ *Gárdonyi* i. m. 117.

⁴⁰ *Georges*, *Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch*. 8. kiad. I. köt. Hannover — Leipzig 1913, 1403.

⁴¹ L. pl. Cambrai város 1227. évi ellenpecsétjének köriratát: + Clavis Cameracae Civitatis. G. Demay, *Inventaire des sceaux de la Flandre*. I. köt. Paris

1873, 3898. sz. — Hasonlók: Dordrecht (1322): + Clavis : secreti : sigilli. (Uo. 3921. sz.) — Az angol Bristol város kettőspecsétjének hátlapját szintén secreti clavisnak nevezték. *Ewald* i. m. 89. — Egy sziléziai adat pedig a clavist munimennel szinonim formában használta. *Du Cange*, Glossarium mediae et infimae latinitatis, II. köt. Niort 1883, 361. — Angliában a királyi nagypecsétet a királyság kulcsának (clavis regni) tartották. *H. Ohnesorge*, Die Siegel als Mittel der königlichen Prerogative in England. Kassel 1928, 1. old., 90. old. 1. jegyz.

⁴² *Schmall* i. m. 4.

⁴³ *Gárdonyi* i. m. 116.

⁴⁴ Serare annyi mint seris claudere, azaz bezárni. *Du Cange* i. m. VII. köt. 434 (itt az összes változatai megtalálhatók). — A magyarországi latinságban sem volt ismeretlen a szónak ez a jelentése. A XIV. századi krónikaszerkesztés 82. fejezetében pl. „seratis ianuis” kifejezés található. *E. Szentpétery*, Scriptores rerum Hungaricarum. I. köt. Bp. 1937, 339.

⁴⁵ A felirat megfejtésében Kumorovitz L. Bernát és ifj. Horváth János tanácsaira támaszkodhattunk, akiknek ezúton is hálás köszönetet mondunk.

⁴⁶ *Hóman B.*, A magyar czímer történetéhez. Turul XXXVI (1918–21) 5. — *Kumorovitz L. B.*, A magyar címer kettőskeresztje és hármashalma. Gödöllő 1942, 9.

⁴⁷ L. pl.: *Ewald* i. m. 212.

⁴⁸ *Iványi B.*, Eperjes szabad királyi város czimerei és pecsétjei. Turul XXIX (1911) 17. — *Darvasy M.*, Középkori városaink címereinek eredete és fejlődése. Bp. 1942, 21–25.

⁴⁹ *Kumorovitz*, Pecséthasználat ... 47.

⁵⁰ *Hóman*, A magyar czímer ... i. h.

⁵¹ Uo. 11. — *Kumorovitz*, A magyar címer ... 9, 21.

⁵² Uo. 9.

⁵³ Uo.

⁵⁴ *Seyler*, i. m. 321. kk. — *Ewald* i. m. 211 — *Lecoy de la Marche* i. m. 216. kk. — *Roman* i. m. 129. kk. — *Bascapè* i. m. 80. kk.

⁵⁵ *A. Luschin-Ebengreuth*, Friesacher Pfennige, Numismatische Zeitschrift (1923) passim. — *Hóman B.*, Magyar pénztörténet. Bp. 1916, 299. kk.

⁵⁶ *Erben* i. m. 26–27, 33. kk. — *A. Suhle*, Sind die meissnischen sog. Burgbrakteaten wahrheitsgetreue Darstellungen mittelalterlicher Burgen? Frühe Burgen und Städte. Berlin 1954, 196.

⁵⁷ *Erben* i. m. I. t. 2. — *P. E. Schramm*, Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Stuttgart 1954–56, I. köt. 298–299. (Bizánci hatás lenne?)

⁵⁸ *Schramm* i. m. I. köt. 306. — *A. Suhle*, Deutsche Münz- und Geldgeschichte von den Anfängen bis zum 15. Jahrhundert. Berlin 1955, 28.

⁵⁹ *Suhle*, Deutsche Münz- und Geldgeschichte ... 30. kk.

⁶⁰ L. 28. jegyzet.

⁶¹ *Erben* i. m. 50. (Táblázatban állítja össze a bullatípusokat.)

⁶² *F. M. Haberditzl*, Über die Siegel der deutschen Herrscher vom Interregnum bis Kaiser Sigmund. MIOG XXIX (1908) 644–646. — *Erben* i. m.

⁶³ *C. Paoli*, Grundriss zu Vorlesungen ueber Lateinische Paleographie und Urkundenlehre, III. 2. Innsbruck 1900, 320. — *J. v. Pflugh-Hartung*, Ueber Münzen und Siegel der älteren Päpste, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken, V. köt. 1903, 5–14. — *W. Erben*, Kaiserbullen und Papstbullen. Festschrift Albert Brackmann dargebracht. Weimar 1931, 153. kk.

⁶⁴ *Muratori* i. m. 105–106.

⁶⁵ A jeruzsálemi királyságban Amalrich király 1172. évi bullájának hátlapján templom Civitas regis regum omnium körirattal. (*Seyler* i. m. 149.) — A tyrusi érsek bulláin a háromtornyú vár a Civitas Tyrit jelenti. (XII. század Frigyes érsek: *Douët d'Arcq* i. m. III. köt. 11812. sz. L. még 1279-ből: uo. 11813. sz.) — A ciprusi királyok bulláinak reversén a városkapu vagy háromtornyú vár a fővárost, Nicosiát jelenti. (Alix királyné, 1234: uo. 11802. sz.; Henri de Lusignan király, 1247: uo. 11804. sz.; Hugues II. de Lusignan király: uo. 11805. sz.)

⁶⁶ Montferrati Bonifác thessalonikéi király bullájának hátlapján a városkép Civitas Thessalonicarum köriratot visel: *Schramm* i. m. III. köt. 858.

⁶⁷ J. Philippi, Zur Geschichte der Reichskanzlei unter den letzten Staufern. Münster i. W. 1885, 65. old. VI. t. 5b.

⁶⁸ Eyben, Rombilder ... 7–22. (Igaz, hogy inkább a későbbi korokban.)

⁶⁹ Suhle, Deutsche Münz- und Geldgeschichte ...

⁷⁰ Néhány példa: Welf Oroszlán Henriknek tudvalevőleg Braunschweig volt egyik legkedvesebb tartózkodási helye. Braunschweig város XIV. századi pecsétjének (E. v. Berchem, Siegel. Berlin 1918, 110. kép) ábrázolása szinte a legkisebb részletekig azonos Oroszlán Henrik egyik pénzével (Suhle utóbb i. m. 111. kép). Mivel a pénz korábbi, a pecsét tehát annak mintájára készült. A pecsét és pénz egyébként a Dankwarderode várat és az előtte felállított oroszlánszobrot ábrázolja. — Vö. még: v. Pflugk-Hartung i. m. 15–18.

⁷¹ Kumorovitz, Authentikus pecsét ... 55.

⁷² Ilyen pl. Nagy Károly bullája, a capuai bullák, és általában a korai császárullák. Pl. IV. Henriké: Eyben, Kaiserbullen ... 4. kép.

⁷³ Először a háromtornyú vár mellé falakat húznak (G. Tumbült, Die Westfälischen Siegel des Mittelalters, II. 2. Münster 1887, 18). Másik típusnál a két szélső torony hátrább kerül, ferde fal köti össze a kaputoronnyal és ezáltal perspektivikus képet mutat (pl. Münster város pecsétje: Seyler i. m. 326. kép). Ennek továbbfejlődése a városkép (pl. Padova pecsétjén: Bascapé i. m. I. t. 11.).

⁷⁴ Ilyen pl. a 70. jegyzetben említett braunschweigi pecsét.

⁷⁵ Pl. Andernach pecsétjén (Endrulat i. m. VII. t. 2) már inkább baldachinnak lehet vélni a Madonna felett emelkedő boltozatot, mint kapunak.

⁷⁶ Pl. a marburgi székesegyház üvegfestményein (Madonna és Szt. Ferenc): R. Hamann, Geschichte der Kunst von der altchristlichen Zeit bis zur Gegenwart. Berlin 1955, VIII. t.

⁷⁷ Pl. Yperiben a városháza, Bayonne-ban a katedrális (Lecoy de la Marche i. m. 100–101. kép), vagy Dankwarderode vára (l. 70. jegyzet).

⁷⁸ A legvalóságosabb ábrázolás Bajor Lajos császár aranybullájának Rómalátképe (Eyben, Rombilder ... III. t.; leírása és topográfiai azonosítása: 57. kk.). Ennek a pecsétnek politikai tartalma van, a rajta ábrázolt épületek kapcsolatban vannak az 1328-as eseményekkel, Lajos császárkoronázásával (uo. 76).

⁷⁹ Suhle, Burgbrakteaten 197.

⁸⁰ Tumbült i. m.

⁸¹ A Lind i. m.-ben közölt topografikus ábrázolású városi pecséteknek fele kéttornyú: pl. Wiener-Neustadt, Linz (első pecsét), Radstadt, Laa, Ips, Waidhofen a. d. I., Drosendorf, Hradisch, Zwettl stb.

⁸² Pl. Languedocban: Ambialet, Castelnaudary, Castel-Sarrasin, Cordes, Lautrec, Montréal, Saissac. Douët d'Arcq i. m. II. köt. 5605. kk. sz.

⁸³ P. Kletler, Die Kunst im österreichischen Siegel. Wien 1927, 49. kép.

⁸⁴ Pl. Raguza pecsétjén: Darvasy i. m. 17. kép.

⁸⁵ CNH. I. 176–178. Igen hasonló ezekhez egy nemrégén Budapest határában előkerült friesachi éremleletben talált dénár, amelyre Gedai István hívta fel a figyelmünket, amiért ezúton is hálás köszönetet mondunk. Az érem publikációja a Budapest Régiségei XX. kötetében jelenik meg. A rákosszentmihályi friesachi éremlelet címmel.

⁸⁶ Esztergom: Dl. 161. — Nyitra: Dl. 40007. — Garamszentbenedek: Dl. 181. — Zobor: Dl. 666. — Pozsony: Dl. 384.

⁸⁷ Darvasy i. m. 17. kk.

⁸⁸ Roman i. m. 133. kk. — Ewald i. m. 211. stb.

⁸⁹ Bascapé i. m. 81.

⁹⁰ H. Plamitz, Die deutsche Stadt im Mittelalter von der Römerzeit bis zu den Zunftkämpfen. Graz–Köln 1954, 234–236. Álláspontja a fentiek értelmében nem állja meg a helyét, mert minden területen más és más topografikus pecsétfajta volt szokásban.

⁹¹ Philippi i. m. 65: „ab alia parte erat castrum”.

⁹² Dl. 83130 (1270).

⁹³ Darvasy i. m. 17.

⁹⁴ Uo. 42.

⁹⁵ Pannonhalmi főapátság rendi levéltára. 1152. Az adatot Németh Annamáriának köszönjük.

⁹⁶ S. Jakó, Sigilografia cu referire la Transilvania. (Documenti privind Istoria României, Introducere.) II. köt. 1956, 613.

⁹⁷ Darvasy i. m. 18.

⁹⁸ Kletler i. m. 24. kk.

⁹⁹ Seyler i. m. 237. kép (1212).

¹⁰⁰ Kletler i. m. 25.

¹⁰¹ Első pecsétje: Lind i. m. 14. t., 9. (1288). — O. v. Mitis, Die Siegel der Babenberger (ergänzt von Franz Gall). Publikationen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung, III. Reihe. 3. köt. Wien 1954, 102. sz.

¹⁰² Dl. 844.

¹⁰³ Uo. 921.

¹⁰⁴ Uo. 954.

¹⁰⁵ Már a 80-as évek elején gyakori: Kumorovitz, Pecséthasználat . . . 44–45. kép. A királynék közül Fenenna 1291. évi kettős pecsétjének hátlapján szintén megtaláljuk (Dl. 1320). A budaihoz hasonló megoldásban ölelik körül az indák a francia Castelsagrat város pecsétjén a pajzsot (Collections Sigillographiques . . . VI. t. 19.).

¹⁰⁶ Planitz i. m. 102. kk. — La Ville. I. köt. Institutions Administratives et Judiciaires. (Recueils de la Société Jean Bodin. VI.) Bruxelles 1954, 457. kk.

¹⁰⁷ O. Redlich, Die Privaturkunden des Mittelalters (Erben—Schmitz—Redlich, Urkundenlehre. III. köt.) München—Berlin 1911, 115.

¹⁰⁸ Bascapè i. m. 66. — Planitz i. m. 115, 338.

¹⁰⁹ Pl.: Griffus ut has angit, sic hostes Janua frangit (Genua pecsétjén griffmadár marcangol egy állatot). Urbi Vulterre, pareatis undique terre (Volterra városa) stb. Bascapè i. m. 73–74.

¹¹⁰ A páрмаi krónika írja Reggióról 1289-ben: „ . . . populus Regii dederunt totum dominium civitatis Regii et episcopatus in manibus potestatis Parme, et vexillum S. Properi et claves portarum et palatorum et vexillum et sigillum comunis et seipos . . .” Idézi: Bascapè i. m. 118.

¹¹¹ Uo. 64. kk. — Planitz i. m. 115. — La Ville. I. köt. 355.

¹¹² Redlich i. m. 117.

¹¹³ A. Giry, Manuel de diplomatique. Paris 1894, 835–836, 851. kk.

¹¹⁴ F. Lot—R. Fawtier, Histoire des institutions françaises au moyen âge. II. köt. Paris, 1958, 372. kk. (Párizsról). La Ville I. köt. 397 (Közép-Franciaország).

¹¹⁵ Pl. Flandriában a grófi bailli. H. Pirenne, Les anciennes démocraties des Pays-Bas. Paris 1910, 90.

¹¹⁶ R. Schranil, Stadtverfassung nach Magdeburger Recht. Breslau 1915, 208–209. Nürnbergben beolvadt a bíróság a tanácsba: E. Pitz, Die Entstehung der Rats Herrschaft in Nürnberg. München 1956, 51. — Vö.: La Ville, I. köt. 475. kk.

¹¹⁷ Redlich i. m. 184. — A. de Boüard, Manuel de diplomatique française et pontificale. II. köt. L'acte privé. Paris 1948, 241–243. Eredetileg az échevinek szóbeli tanúságának írásba foglalása (uo. 234–236), később azonban beírják, hogy bíróságként működtek közre.

¹¹⁸ Redlich i. m. 186. kk.

¹¹⁹ Uo. 200. kk.

¹²⁰ de Boüard i. m. II. köt. 153. kk.

¹²¹ T. Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, Zagreb, IV. köt. 264. Cseh- és Morvaországban is csak az 1240-es évektől találunk városi pecséteket: Šebánek, Das Verhältnis zur Urkunde als methodischer Faktor der diplomatischen Arbeit. [Sbornik prací filosofické fakulty Brněnské University 1959. 16.]

¹²² Monumenta ecclesiae Strigoniensis. (A továbbiakban: Mon. Strig.) I. köt. 431.

¹²³ Uo. I. köt. 453.

¹²⁴ Bp. okl. eml. I. köt. 100–101.

¹²⁵ Dl. 73625.

¹²⁶ Uo. 83130.

- ¹²⁷ J. Thalkié, Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis. I. köt. 160.
- ¹²⁸ Uo.
- ¹²⁹ Fontes rerum Austriacarum. II/11. köt. 188–189. Ez azonban tulajdonképpen városi pecsétés magánoklevél (nyugati hatás). Az első igazi városi kiadvány 1276-ból való: Házi J., A városi kancellária kialakulása Sopronban. Soproni Szemle X (1956) 202.
- ¹³⁰ G. Fejér, Codex diplomaticus. V/2. köt. 308–309.
- ¹³¹ A pecsét képét sokszor közölték. L. pl.: Seyler i. m. 391. kép. — Első oklevelét már a villicus de Tyrna adja ki, míg IV. Béla 1238-as kiváltságlevelében még Zumbothelnek nevezi. Szentpétery I., Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, I. köt. Bp. 1923, 647. sz.
- ¹³² Rogerii Carmen Miserabile, Caput 40. Szentpétery, Scriptorum... II. köt. 585.
- ¹³³ Esztergom két oklevelében a második helyre került az intitlatio, 1284-ben (Mon. Strig. II. köt. 181) és 1291-ben (uo. II. köt. 311–312).
- ¹³⁴ „Nos” nélkül csak néhány esztergomi privilégiumot ismerünk. 1272: Bp. okl. eml. I. köt. 126, és 1330-tól majdnem minden esztergomi: Mon. Strig. III. köt. 204. stb.
- ¹³⁵ Fehérvár 1270. évi privilegiálásában „et duodecim iurati” név nélkül (Dl. 83130). Esztergom első fennmaradt oklevelében is csak „maior ville, ceterique cives de Strigonio” áll.
- ¹³⁶ Omnibus Christi fidelibus: arengás oklevelekben: Buda, 1333: Mon. Strig. III. köt. 222; Korpona, 1316: Anjoukori Okmánytár. I. köt. 391; Esztergom, 1331, 1332: Dl. 2691; Mon. Strig. III. köt. 204. — „Universis Christi fidelibus” gyakori arenga nélkül esztergomi oklevelekben, rajtuk kívül előfordul Nagyszombat első kiadványában.
- ¹³⁷ 1318-tól szóról szóra ez az állandó budai formula. Veszprémi Káptalan Orsz. Levéltára. Instr. Regn. P. 257. stb.
- ¹³⁸ Ugyanazon oklevelekben van meg, ahol az önálló oklevélrészként használt adresse.
- ¹³⁹ Négy arengás oklevelet ismerünk ebből a korszakból „Ea, que aguntur in tempore...” (Buda, 1333), „Peritorum providentia hoc remedium reperiens...” (Korpona, 1316) és „Quia res gesta labitur...” (Esztergom, 1331, 1332) kezdetekkel. — L. a 136. jegyzet.
- ¹⁴⁰ Budának a 124. jegyzetben idézett oklevele.
- ¹⁴¹ Zágráb, 1291, 1324: J. Thalkié, Monumenta civitatis Zagrabienensis. I. köt. 67, 100; Pozsony, 1311, 1323: Mon. Strig. II. köt. 643, III. köt. 29.
- ¹⁴² Esztergom, 1284: Mon. Strig. II. köt. 181.
- ¹⁴³ L. 137. jegyzet.
- ¹⁴⁴ Hiányzik Fehérvár idézett 1270. évi (l. 135. jegyzet), Esztergom 1284. évi (l. 142. jegyzet) és Pozsony 1345. évi okleveleiben (Mon. Strig. III. köt. 588–589).
- ¹⁴⁵ 1318-tól ez a formula (l. 137. jegyzet).
- ¹⁴⁶ De pl. Bakabánya, 1345: „pendentis et autentici sigilli nostri munimine”, Mon. Strig. III. köt. 565–566.
- ¹⁴⁷ Pl. Esztergom 1272. évi oklevele egyszerűen sigilli nostri muniminét említ, pedig kettőspécsettől volt megerősítve (Bp. okl. eml. I. köt. 126–127). Ez különben gyakori Esztergomnál.
- ¹⁴⁸ Buda összes privilegiálása — eltérően a többi városétól — csak a rektor és a (megnevezett) tunc pro tempore iurati ipsius castri nevében szól, a többi polgárt soha sem említi. Ezzel szemben első ismert patense (1295: Bp. okl. eml. I. köt. 290–291) kivételével összes patensét a rector, iurati et universi cives nevében adja ki (1326: Dl. 2350, 1329: Mon. Strig. III. köt. 150; 1330: uo. 157–158 stb.; 1346: rector, iurati et universitas civium castri, Dl. 100032), akár a többi város.
- ¹⁴⁹ Lásd előző jegyzetben idézett 1330. és 1346. évi okleveleket.
- ¹⁵⁰ 1295 körül: Buda, Pécsi Püspöki Levéltár. Manuscripta AA. III. 20; Nagyszöllös és Nagyszász, Hazai Okmánytár. VII. köt. 308; Németi, uo. 313; 1299 körül: Németi, uo. 277; 1325 körül Erzsébet királynéhez Nagyszombat kérényye: Anjoukori Okmánytár. II. köt. 234.
- ¹⁵¹ Buda a szepesi ispánoknak (1322): Dl. 40409; Sebes városa Nagyszombathoz: Zimmermann–Werner, Urkundenbuch. I. köt. 219.

¹⁵² Szatmár, 1323: Anjoukori Okm. II. köt. 71–72. Kispecséttel volt meg-erősítve.

¹⁵³ Buda mindig a később titkos pecsétként használt kisebb pecsétjével erősítette meg ezeket. Lásd a 148. jegyzetben idézett patenseit.

¹⁵⁴ 1329. november 14 (három pecsét); Anjoukori Okm. II. köt. 446; 1329. november 18 (hat pecsét); Dl. 49243.

¹⁵⁵ Lásd erre vonatkozóan *Horváth S.* és *Varju E.* vitáját: Turul XXIII (1905) 86–87, 139–142; XXIV (1906) 23. kk. – A vita eredménye – mivel nem ismerték a fehérvári példát – nem kielégítő.

¹⁵⁶ *Istványi G.*, A megyei írásbeliség első korszaka. Századok (1937) 543.

¹⁵⁷ Anjoukori Okm. IV. köt. 173–174.

¹⁵⁸ Mon. Strig. III. köt. 615.

¹⁵⁹ Fontes rerum Austriacarum. II/11. köt. 188–189.

¹⁶⁰ Hazai Okmánytár. III. köt. 24–25. – Sopron oklevéladásának kialakulása: *Házi i. m.* 202. kk.

¹⁶¹ *Házi J.*, Sopron sz. kir. város története. II/6. köt. 1–2.

¹⁶² Fontes rer. Austr. II/11. köt. 285–286. Ezt is ellátták még a keresztetek pecsétjével is.

¹⁶³ *Pauler Gy.*, A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. 2. kiad. II. köt. Bp. 1899, 313, 332.

¹⁶⁴ Bécsújhely, 1250: Fontes rer. Austr. II/11. köt. 121–122; 1285: uo. 242–243; 1296: uo. 283–284; Tulln, 1273: uo. II/1. köt. 133–134; 1288: uo. 236–237; Bécs, 1289: uo. II/11. köt. 320; 1297: uo. II/1. köt. 281–282. stb. Brünn, 1247: Codex Dipl. Moraviae. III. köt. 81 (egoval.); 1252: uo. 160–161; Krakó, 1329: Monumenta Poloniae. III. köt. 212–213; Sandecz: uo. V. köt. 17–18.

¹⁶⁵ Pl. Regensburg, 1229: Regensburger Urkundenbuch. I. köt. 22–23; 1244: uo. 32–33; 1248: uo. 35–36. stb.

¹⁶⁶ Pl. Magdeburg, 1244: Urkundenbuch der Stadt Magdeburg. I. köt. Halle 1892, 56–57; 1281: uo. 81–82. stb.

¹⁶⁷ Arengával kezdődnek: Bécs, 1270: Fontes rer. Austr. II/11. köt. 174; Krems, 1271: Urkundenbuch des Landes ob der Enns. III. köt. Wien 1862, 382–383 stb.

¹⁶⁸ Osztrák területen: Bruck pecsétjét 1275-ben (Fontes rer. Austr. II/11. köt. 196), Tulln pecsétjét 1280-ban (Niederösterreichisches Urkundenbuch. I/1. köt. Wien 1891, 143.) stb.

¹⁶⁹ Buda fentebb ismertetett promulgációját megtaláljuk egy 1294. évi királyi patensen (Bp. okl. eml. I. köt. 289), szokott corroboratiós formulája is majdnem azonos formában található meg királyi okleveleken (pl. 1297: uo. 314; 1307: Anjoukori Okm. I. köt. 137).

¹⁷⁰ A budai promulgációs formula alországbírói oklevélen: Bp. Okl. eml. 293, 344. – A nádori oklevelek formulái: *Nyers L.*, A nádor bírói és oklevéladó működése a XIV. században. Kecskemét 1934, 47–49.

¹⁷¹ A budai corroboratio budai káptalani (Anjoukori Okm. I. köt. 10–13), felhévizi (uo. 173), és esztergomi keresztet konventi (uo. 269) okleveleken. A példák százait lehetne felsorolni mind a budai, mind pedig egyéb városi oklevelek formuláinak más magyar oklevéladó szervek okleveleivel való rokonságának bebizonyítására, de ez nem tanulmányunk feladata.

¹⁷² *F. Eckhart*, Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter. Innsbruck 1914 (Sonderabdruck aus den MIOG, IX. Ergänzungsband), 162.

¹⁷³ *Illés J.*, A magyar szerződési jog az Árpádok korában. (Magyar jogászegyleti értekezések 194.) Bp. 1901, 100–102.

¹⁷⁴ Buda 1318-tól használt formulája: „... assumpsit nichilominus... eundem... suosque heredes secundum usum et consuetudinem nostre civitatis ab antiquo approbatam propriis laboribus et expensis expedire ab omnibus ratione prenotate... volentibus molestare.” (L. 137. jegyzet) Rokon szövegezésű a budai káptalan 1316. évi (Anjoukori Okm. I. köt. 406) és a felhévizi konvent 1317. évi (uo. 432.) oklevele.

¹⁷⁵ Pl. egy chremsi polgárok által kiadott 1276. évi oklevélen: Fontes rerum Austr. II/1. köt. 181.

- ¹⁷⁶ L. 174. jegyzet.
- ¹⁷⁷ Zágráb 1288-ban: *Thallic*, Mon. civ. Zagr. I. köt. 60. stb.
- ¹⁷⁸ Esztergom 1255-ben: Mon. Strig. I. köt. 431.
- ¹⁷⁹ Az Ubulfiak érdekében vizsgálatokat végzett III. András idején Némethi, Szöllős és Nagyszász: Hazai Okmánytár. VII. köt. 277, 308. — Ugyanebben az ügyben a váradi káptalan is intézett jelentést az uralkodóhoz: Uo. 276.
- ¹⁸⁰ *Szentpétery*, Magyar oklevéltan . . . 125.
- ¹⁸¹ Uo. 127.
- ¹⁸² Uo. 128. Privilegiális relatio csak akkor készült, ha nem történt ellentmondás.
- ¹⁸³ Ez már elég korán, IV. Béla idején előfordult; *Holub J.*, Zala megye története a középkorban. I. köt. Pécs 1929, 104—105. Késői példa: *Sümeghy D.*, Sopron vármegye levéltárának oklevél gyűjteménye. I. rész. Sopron 1928, 160—161. — A XIV. századi Ars notarialis példái viszont oly esetekre vonatkoznak, amidőn a megye királyi emberrel együtt jár el: *M. G. Kovachich*, Formulae solennes styli. Pesthina 1799, 15. kk.
- ¹⁸⁴ A királyné egy általa vásárolt házat ajándékozott el, így került oda a királynéi ember. Dl. 100032.
- ¹⁸⁵ *Hóman B.*, A magyar városok az Árpádok korában. Bp. 1908, 118. kk.
- ¹⁸⁶ Uo. 103. kk.
- ¹⁸⁷ 1244. évi pesti kiváltságlevél szerint: Bp. okl. eml. I. köt. 42.
- ¹⁸⁸ A 184. jegyzetben idézett budai oklevélben: „ . . . qui abinde ad nos redeunt nobis voce consona retulerunt.” Vö. az Ars notarialisban: „qui tandem ad nos reversi nobis uniformiter retulerunt.” *Kovachich* i. m. 4.
- ¹⁸⁹ *Iványi*, Eperjes . . . 16. — Uő., Debrecen és a budai jog. A Debreceni Tisza István tudományos társaság I. osztályának kiadványai, I. köt. 7. sz. Debrecen 1924, 20.
- ¹⁹⁰ A hiteleshelyi registrumokra: *Eckhart* i. m. 84. kk. — Szerinte a királyi registrumvezetés a hiteleshelyiek mintájára történt. Uo. 91. — Buda városkönyvére: 197. jegyzet. Már *Auner M.* (Az erdélyi szászok oklevelei a XV. sz. kezdetéig. Beszterce 1912, 42. kk.) rámutatott arra a lehetőségre, hogy a városkönyvvezetés a hiteleshelyi lajstromvezetés mintájára készült.
- ¹⁹¹ Szépen fejezi ki a város joghatóságának királyi eredetét és a joghatóságának a hiteleshelyszerű működéssel való kapcsolatát Radna város 1268. évi oklevelének corrobortiója. *Zimmermann* — *Werner* i. m. I. köt. 100. Lásd még ezekre az Ars notarialis 31. fejezetét: *Kovachich* i. m. 21.
- ¹⁹² *K. Mollay*, Das Ofner Stadtrecht. (Monumenta Historica Budapestinensia. I. köt.) Bp. 1959, 129. — Valószínűleg ez is oka lehet annak, hogy 1343-ban maga a tárnokmester is mint budai polgár szerepel. Dl. 3554.
- ¹⁹³ Ezt még Werbőczy is elismeri. Tripartitum. Pars. III. Tit. 13. (Kolosvári—Óvári-féle kiadás. Bp. 1897, 394.) — Vö. még: *Mollay* i. m. 129.
- ¹⁹⁴ 1323-ban pl. pozsonyi polgárok a város előtt adnak el megyei birtokot a káptalannak (Mon. Strig. III. köt. 29—30). 1270-ben pedig fehérvári polgár vásárol birtokot a város előtt. (Dl. 83130. stb.).
- ¹⁹⁵ *Kovachich* i. m. 21. kk. — A városi oklevéladó működést Erdélyben *Auner* is (i. m. 57) kapcsolatba hozza a hiteleshelyi okleveles gyakorlattal.
- ¹⁹⁶ *Szentpétery*, Magyar oklevéltan. 233.
- ¹⁹⁷ *Mollay* i. m. 80—81. A városkönyvbe minden fontos „under der stat sigil” pecsételt oklevél szövegét be kell másolni, „Auf das, ob einem menschen sein prief verloren oder verprandt oderr sunst vnder, christen oderr Iuden entpfömbt worden, so sol man dem selbigen menschen ob er des pegert des rechten helfen mit anderen statbrieffen . . .”
- ¹⁹⁸ *Podhrádszky* i. m. 777.
- ¹⁹⁹ IV. László megerősíti és bővíti: Bp. okl. eml. I. köt. 157—158.
- ²⁰⁰ *Fr. G. de Fracheto*, Vitae fratrum ordinis praedicatorum necnon cronica ordinis ab anno MCCIII usque ad MCCLIV. Leovani 1896, 337—338. — *B. Humberti de Romanis* quinti praedicatorum magistri generalis, Opera de vita regulari, edita curante Fr. J. J. Berthier. II. köt. Roma 1889, 486. — *E. Martene*—*U. Durand*, Thesaurus novus anecdotarum. IV. köt. Paris 1717, 1702—1704. — A hely

jelentőségét mutatja, hogy míg 1244-ig bezárólag még évente felváltva Bolognában és Párizsban tartották a nagykáptalant, azóta pedig csak néhány jelentős európai nagyvárosban, mint a két régi székhelyen, Kölnben, Montpellierben, Londonban stb. Buda után viszont Milánó, Párizs, Firenze, Toulouse stb. következett. A budai nagykáptalan alkalmával kötött házasságot István ifjabb király Kun Erzsébettel (*de Fracheto* i. h.) és választották meg a rend ötödik generalisát. Humbertus de Romanist (*uo. és de Romanis* i. h.).

²⁰¹ Bp. okl. eml. I. köt. 54.

²⁰² Uo. 48–49.

²⁰³ „In ipso castro construenda” (*uo. 54*); 1269-ben pedig „noviter fabricata”-nak nevezi Béla király (*uo. 105*).

²⁰⁴ 1247: ecclesia . . . Novi Montis Budensis (*uo. 48*); 1248: ecclesia beate Marie de Novo Monte Budensi (*uo. 49*); 1252: Capitulum generale futurum in Ungaria apud Budam (*Martene—Durand* i. m. 1702); 1254: acta capituli generalis in Buda celebrati (*uo.*); apud Budam Ungariae, in . . . capitulo Budensi (domonkos rendi!) (*de Fracheto* i. m. 337–338); datum post Generale Capitulum Budae celebratum (*de Romanis* i. m. 486); 1255: in monte Pestiensi castrum (Bp. okl. eml. I. köt. 54); tributum fori . . . in castro Pestiensi, civis de castro Pestiensi (*uo. 56–57*); numularii . . . habebunt jurisdictionem, quam habent (!) . . . in Buda (*uo. 59*; mivel pénzváltásról van szó, nem valószínű, hogy Óbudára vonatkozik); 1250-es évek: de Nova Buda, de Castro Pest, de Veteri Buda, ugyanabban az oklevélben (*uo. 72. Tárnokvölgyi oklevél*); 1250-es évek: Budenses jobbagiones populorum regine (*uo. 70. Tárnokvölgyi oklevél*; itt azonban a „budai” jelző lehet, hogy az egész budai királynéi birtoktestre és nem magára Budára vonatkozik, l. alább); 1258–1264 között: civis de Castro Budensi, civis Budenses, Petrus villicus Budensis (*uo. 71. Tárnokvölgyi oklevél*); 1263: libertatem Budensis civitatis (A pannonthalmi Szt. Benedek rend története. II. köt. Bp. 1903, 325); 1264: Petrus villicus de Castro Pestiensi, et tres cives de eodem castro (Bp. okl. eml. I. köt. 73. Tárnokvölgyi oklevél); 1265: libertatem, qua civis nostri de Novo Monte Pesthiensi gratulantur (*uo. 82*); Bude, in curia domine regine (*Szentpétery I., Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke, I. köt. Bp. 1923, 1446–1447. sz.*; mivel a király ekkor már Óbudát Óbudának hívja, az adat nem vonatkozhat Óbudára, l. alább); 1267: ad clicium nostrum Budense, Datum Bude (Bp. okl. eml. I. köt. 95); 1268 körül: civis de castro Budensi, Petrus quondam villicus, in capella nostra, datum . . . in castro Budensi (*uo. 71–72. Dl. 82761. alapján javítva. Mária királynő oklevele, a tárnokvölgyi perben*); civis de Castro Pestiensi (*uo. 74. Tárnokvölgyi oklevél*); 1268: rector Castri Budensis et duodecim iurati (*uo. 100. A város saját kiadványa* !); 1269: de Buda vel in Budam, ecclesia Beate Virginis Marie in Monte Budensi (*uo. 105*); 1270–77 közt: ecclesia Sancti Johannis evangeliste fratrum Minorum de Monte Budensi (*uo. 119*); 1270: in monte Pestiensi (*Szentpétery, Krit. jegyz. II/1. 1919. sz. V. István keltezése*); 1273: Waltero comiti Budensi, Datum Bude (Bp. okl. eml. I. 131); 1274: clitium regale de Buda (*uo. 134*); 1275: rectorem Castri Budensis, Datum in Castro Budensi (*uo. 145*); 1276: ius patronatus . . . in plebe Sancte Marie Budensis, in monte Budensi (*uo. 152*); edificia Castri Budensis (*uo. 158*); sacerdoti ecclesie sancte Marie Magdalene de Buda (Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. I. köt. Bp. 1896, 292); in porta civitatis Bude (*uo. 294*); iudex pro domino rege in Buda, plebanus ecclesie sancte Marie de Buda, super montem in Castro Bude (*uo. 302*); iudicis de Buda (*uo. 315*); in suburbio castri Bude, (*uo. 331*). — A királyi, királynéi oklevelek keltezéseiben szereplő egyszerű „Bude” kifejezéseket csak abban az esetben tüntettük fel, ha az oklevél egyéb adatot is tartalmazott. Oklevélkiadók szerint a királyi oklevelek többségükben Budát emlegetik, míg az óbudai káptalan mindig Pesttel kapcsolja őket össze. Az 1260-as évektől az óbudai káptalan kiadványait, és néhány a káptalan javára szóló oklevelet leszámítva, Buda alatt mindig a mai Budát értik. Óbudát — még ha az 1243-as oklevél hitelességét a korai „Óbuda” elnevezés miatt nem fogadjunk el — már az 1250-es években, a tárnokvölgyi perben megkülönböztetik Budától (l. fenn). IV. Béla pedig már 1261-ben a magát budainak nevező káptalant óbudainak hívja (*Szentpétery, Kritikái jegyzék. II/1. k. 120. old. 2123. sz.*). Királyi oklevelek keltezésében is találunk Óbudát: *uo. 1960, 1963, 1967. sz.*

²⁰⁵ Vö.: Pais D., Budapest kialakulásának kezdetei. Magyar Nyelv I (1954) 511.

²⁰⁶ Bp. okl. eml. I. 104–106. 1257-ben IV. Béla „prope Budam (in) Chepel” keltez, ami ugyanerre mutat. *Szentpétery* i. m. I. köt. 1165. sz. Szentjakabfalva egyházát pedig már 1247-ben ecclesia... Sancti Jacobi de Buda-nak nevezik. Bp. okl. eml. I. 48.

²⁰⁷ 1246: Budae apud calidas aquas, *Szentpétery* i. m. I. köt. 827. sz. 1276: de calida aqua de Buda, *Mon. Vespr.* I. köt. 295; de calidis aquis de Buda (uo. 380).

²⁰⁸ Vö.: Ofner Stadtrecht. — Pest Altofen nevére: *Csánki D.*, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, I. köt. Bp. 1899, 23. Latinul már 1259-ben: prope villam Veteris Pest (Bp. okl. eml. I. köt. 67).

²⁰⁹ Rogerius szerint. *Szentpétery*, Scriptores... II. köt. 562.

²¹⁰ *Hóman*, A magyar városok... 30.

²¹¹ Bp. okl. eml. I. köt. 57.

²¹² *Gerovich L.*, Gótikus házak Budán. Bud. Rég. XV. köt. Bp. 1950, 133–134.

²¹³ Bp. okl. eml. I. köt. 72.

²¹⁴ *Salamon F.*, Budapest története. II. köt. Bp. 218. old. 1. jegyzet. Ő ismerte fel először a tárnokvölgyi per nagy jelentőségét. Tárnokvölgy egyébként a hun krónikában a perben szereplő formában tűnik fel, és Györffy Gy. ezt is bizonyítékul használja fel a hun krónika szerzőjének megállapításánál (Krónikáink és a magyar őstörténet. Bp. 1948, 176).

²¹⁵ A per kiadva: Bp. okl. eml. I. köt. 70–74.

²¹⁶ A legelső oklevél (Bp. okl. eml. I. köt. 52. sz.) Mór nyitrai ispán és királynéi udvarbíró kiadványa. Pók nembeli Mór ezt a két tisztséget egyszerre 1251-ben és 1257–59-ben viselte (*Wertner M.*, IV. Béla király története. Temesvár 1893, 200, 216). A per következő oklevele az 55. számú, Konrád mester és Bechend ispán bírói kiadványa. Azért kell későbbre tennünk, mert az előző oklevélben felsorolt királynéi jobbágyok közül egy már nem szerepel.

²¹⁷ Pesti polgároknak a két, az óbudai káptalan által kiadott oklevél nevezi őket. Bp. okl. eml. I. köt. 56., 57. sz. (itt, a per leírásánál könnyebb tájékozódás céljából nem a lap, hanem az oklevélszámot adjuk meg). A káptalan, amely magát budainak nevezte, talán nem akarta elismerni az új Budát?

²¹⁸ Bp. okl. eml. I. köt. 56. sz. Ezt *Karácsonyi J.* (Hamis, hibás keletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke. Bp. 1902, 102–103) 1264-re keltezi, amely esetben szeptember 11-i dátumot kapunk. Gárdonyi ezt a keltezést indokolás nélkül elveti, pedig Karácsonyi érvelése pontos és logikus. Az oklevél említi ugyanis István királynéi udvarbíró és vasvári ispánt, aki e kettős funkciót 1264-ben nyerte el. Rajta kívül szerepel Preucilinus Henrik barsi ispán, aki viszont elesett az 1265 eleji isaszegi csatában. Ezek szerint olyan szeptemberi időpont, amidőn e két személy egy időben viselte ezt a két tisztséget, csak 1264-ben volt lehetséges. Igaz ugyan, hogy az isaszegi csatát egyes szerzők későbbre helyezik, ezekkel szemben azonban lásd *Pauler Gy.* (i. m. II. köt. 536) és *Marczali H.* (*Szilágyi S.*, A magyar nemzet története. II. köt. Bp. 1896, 536. old. 4. jegyz.) meggyőző érveléseit. — Az oklevélcsoport terminus post quemje: 1258. Ez évben ugyanis az óbudai káptalan éneklőkanonokja még Áron, örkanonokja pedig Thomas tertius (Bp. okl. eml. I. köt. 64). A következő káptalani névsort 1270-ből ismerjük, amikor a cantor már Miklós, a custos pedig Péter (uo. 109). A tárnokvölgyi per második fázisában viszont szintén Miklós a cantor (uo. 70) és Péter a custos (uo. 74). Tehát a második tárnokvölgyi per 1258 után lehetett csak.

²¹⁹ Bp. okl. eml. I. köt. 54. sz. — A kiadásban a quondam szó után kipontozás látható, de a Dl. 82761. sz. alatti eredetit kvarclámpával megnézve világosan olvasható Petrus quondam villicus. Péter villicussága nyújt egyébként módot a tárnokvölgyi per második szakaszában kelt oklevelek időrendjének meghatározásához. Mivel a villicusság 1264–65-ben megszűnt (l. alább), a Pétert villicusként említő oklevelek szükségszerűen megelőzik ezt az időpontot. Az ebből az időből származó oklevelek közül az 56. sz. lehet a legutolsó, hiszen ez 1264 szeptemberében kelt, míg 1265 márciusában már meghal a villicus utóda, az első rektor. Ezek szerint a második szakasz első oklevele Olivér mester jelentése a királyhoz. (Bp. okl. eml. I. köt. 53. sz.). A következő az 1264-ben kelt 56. sz., ezután következik

az 1267 végére — 1268 elejére keltezhető 54. sz. oklevél. Keltezési ideje megállapítható Lőrinc szenternyei prépost, királynéi alkancellár említéséből. Miután 1265—67-ben István az alkancellár, Lőrincet pedig csak egyetlen pontosan datálható oklevél, amely 1268. március 16-án kelt, nevezi alkancellárnak, hivatali működése nem sokkal előbb kezdődhetett (*Fejérvataky L.*, A királyi kancellária az Árpádok korában. Bp. 1885, 114). Sokkal később sem keletkezhetett, mert mindenképpen meg kellett előznie az utolsó oklevelet (57. sz.), ahol már egyáltalán nincs említve Péter, helyette Walter comes van feltüntetve a budaiak élén. Walter a második, névről ismert budai rektor, első rektori említése 1268. október 18-ról ismeretes (Bp. okl. eml. I. köt. 100). Ez utolsó oklevél terminus ante quemje IV. Béla király halála (1270. május 3; *Szentpétery I.*, Oklevéltári naptár. Bp. 1912, 28).

²²⁰ Időrendben királyi intézkedésre: 53, 57. sz.; királynéi: 52. sz. (királynéi udvarbíró kiadványa), 56. sz. (ugyancsak királynéi udvarbíró ítélkezik), 54. sz. (királynéi). — A Gárdonyi által nem közölt, és az időrendbe bele nem illeszthető Dl. 82760. sz. oklevelet szintén Mária királyné adta ki (Zichy Okmánytár. I. köt. 15). Az 55. sz. oklevélről nem tudjuk, hogy királyi vagy királynéi intézkedés eredménye-e.

²²¹ Attól függően állítják ezt, hogy a bírák kinek a megbízásából járnak el. A király által kiküldött Olivér mesternek azt válaszolják, hogy a királytól kapták a tárnoki földet (53. sz.), míg a királynénak azt, hogy tőle kapták (54. sz.).

²²² Uo. 72. old. (54. sz.)

²²³ *Jankovich M.*, Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. Bud. Rég. XIX. köt. Bp. 1959, 77. — A kúriára vonatkozó régebbi irodalom: *Gerevich L.*, A budai várpalota története 1541-ig. Budapest műemlékei. I. köt. Bp. 1955, 260—261. — A kúriával kapcsolatos Zolnay-féle elméletekkel nem értünk egyet [Műv. tört. Ért. (1952—53)]. Mivel tanulmányunkkal kapcsolatban nincsenek, kritikájukkal nem itt, hanem későbbi alkalommal fogunk foglalkozni.

²²⁴ *Jankovich i.* m. 82.

²²⁵ Uo. 77. A budai királynéi kúriából keltez 1265-ben IV. Béla király (*Szentpétery*, Krit. jegyz. I. köt. 1446—1447. sz.), V. István Budáról úzi el az édesanyját, tehát itt volt a székhelye (l. az alább, a 237. jegyzetben idézett Enikél-féle adatot). A királynék budai befolyását mutatja, hogy nemcsak az első rektor volt a királyné bizalmasa (l. alább), de egyik későbbi utóda, Brendulinus fia Hench comes arról a Radnáról származott (Bp. okl. eml. I. köt. 177), amely királynéi város volt (*Hóman*, A magyar városok . . . 31).

²²⁶ Az 1255. évi vámtarifában (Bp. okl. eml. I. köt. 56—58) és egy eredetiben ránk nem maradt oklevélben, amely valószínűleg azonos a következő jegyzetben említett 1255-ös oklevéllel. Egyik pontjának német fordítását és két pontjának német nyelvű tartalmi kivonatát közli a Jogkönyv 70, és 85—86. pontjaiban (*Mollay i.* m. 88, 93—94).

²²⁷ 1255-ben olyan kiváltságlevelet is adott ki a király, amelynek egyik, iparszabályozó pontját Buda város a XV. század végén átírta. Ezt az adatot Dr. Gustav Gündisch fedezte fel a nagyszombati levéltárban a „Budapest története” kutatások során. Ezt a pontot német fordításban a Jogkönyvben is megtaláljuk (65. pont, *Mollay i.* m. 86).

²²⁸ A plébánia jogállását ugyancsak 1255-ben rendezték: Bp. okl. eml. I. köt. 54—55.

²²⁹ Itt még maior ville néven. Uo. I. köt. 42. 1276-ban IV. László így nyilatkozik: „ . . . non cogantur recipere aliquem iudicem per nos datum, sed ex electione sua libera assumant in villicum, quem volunt.” Uo. I. köt. 158. — Ez azonban nem ment át az életbe. A király 1276. június 17-én adta ki a kiváltságlevelet, 1276. augusztus 9-én pedig Carolus de veteri Buda miles, iudex pro domino rege in Buda (tehát nem választott bíró!) szerepel (Mon. Vespr. I. köt. 302). 1279-ben pedig Radnai Hench erdélyi birtokos viseli a rektori tisztet, aki mint idegen szintén nem lehet választott tisztviselő (l. 225. jegyzet).

²³⁰ Consul és potestas szinonimájaként szerepel Lombardiában. La Ville. I. köt. 310. A rektorságnak — a magyar városi jogban egyedülálló — jogállásáról külön tanulmányt kívánunk írni.

²³¹ Dubravius írja a XIV. század elején élt Petermannról, hogy „praefecturam . . . tum arcis, tum urbis gereret” (idézi: *Salamon* i. m. II. köt. 293). 1329-ben Buda így ír a rektoráról: „ . . . vir nobilis comes Johannes nunc rector capitaneusque in medio nostri constitutus.” (Dl. 2568) Bírói szerepéről a már többször idézett 1268. évi oklevél is mutatja. Többszörös funkciójából magyarázható az elnevezésében való ingadozás, amelyből *Salamon* (i. m. II. köt. 263–264) túlságosan merész következtetéseket von le.

²³² Lásd erre a 229. és 231. jegyzetben közölt adatokat. Meg kell még jegyez-nünk, hogy *Salamon* tévesen tartja Károlyt az első rektornak (i. m. II. köt. 218–219). A 229. jegyzetben idézett adatból nyilvánvaló, hogy Károly a vizsgálat idő-pontjában, tehát 1276-ban volt a város előljárója. A XIV. század elején, amikor a rektorok egyben más országos méltóságokat is viseltek [János ispán és utóda, Miklós mester (a fia!) mosoni ispán és óvári várnagy is volt, Dl. 102945, Dl. 91295], gyakori távollétük szükségessé tette helyettesítésüket. A tizenkét esküdt közül az egyik viceiudéxként helyettesítette a rektort, és így az esküdtek névsorában az első helyet foglalta el (pl. Thylmannus ispán 1333-ban; Mon. Strig. III. köt. 222–223), aki, ha a rektor nevét valami okból nem lehetett kiírni, az intitutatio élén iudex címmel jelenik meg. (1329-ben comes Tylmannus iudex és 11 esküdt – tehát a bíró a tizenkettedik és így nem a város feje – ad ki oklevelet a rektor ügyében. Mivel a rektor saját maga előtt nem tehetett bevallást, azért helyettese adta ki az oklevelet, és ezért nevezik albíró helyett bírónak.) A rektorságnak 1346 és 1347 között történt megszűnése után áll csak helyre a választott bíróság a város élén. (1346. szeptember 21-én még Miklós rektor a város feje; Dl. 3858; 1347. február 18-án már Loránd iudex adja ki az oklevelet: Mon. Strig. III. köt. 619.)

²³³ I. 218–219. jegyet.

²³⁴ *Pauler* i. m. II. köt. 261–262.

²³⁵ Testvérével, Wernharddal Frigyes osztrák herceg okleveleiben tanú 1239-ben és 1241-ben (Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich. II. köt. Die Siegelurkunden der Babenberger und ihrer Nachkommen von 1216 bis 1279. Wien 1955, 184, 186, 237; Urkundenbuch d. Landes o. d. Enns. III. köt. 106) és vele együtt harcol II. Ottokár ellen is a laai csatában (*J. Enikel*, Fürstenbuch. 2829–4214. sorok. M. G. Script. qui vernacula lingua usi sunt. III. köt. Hannover–Leipzig 1900, 653. kk.). A Babenbergekek kihalta után Hermann v. Baden hercegnek egyik fő támasza 1249-ben (*A. Huber*, Geschichte Österreichs. I. köt. Gotha 1885, 523; tanú oklevélben: Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger . . . II. köt. 317, 318; 1251-ben Gertrud hercegnő oklevelében tanú: uo. 320). 1250-ben Magyarországra tör, IV. Béla e támadás megtorlására indít hadat Ausztria ellen (*Huber* i. m. 524. old. 2. jegyz.). Vagy ő, vagy testvére az, akit mint bonum militem et famosum . . . Preucul nomine noncupatum 1251-ben Ákos nb. Ernye legyőzött (*Fejér*, CD. IV/2. köt. 94).

²³⁶ V. István 1262-ben atyjával kötött megegyezéséből név szerint kiveszi, nyilván ellenségének tekintette (Mon Strig. I. köt. 477). Mária királyné és Preussel kapcsolatára, továbbá az isaszegi csatára a leglényegesebb *Enikel* világkrónikája (i. m. 593. kk. 1289. kk. sorok).

²³⁷ Uo. 1485–1486. sor.

²³⁸ Bp. okl. eml. I. köt. 74, 82, 100.

²³⁹ Uo. I. köt. 100–101.

²⁴⁰ 1281-ben már van újra pesti villicus (uo. I. köt. 199). A XIV. században többször említik. 1326-ból ismerjük Sandur fia Simon ispán pesti judexet, továbbá két esküdtjének és a pesti jegyzőnek a nevét, tehát a városi szervezet már működik (Pozsonyi káptalani Levéltár. Capsa Budensis. 1. a. Fasc. 2. No. 1). Ez a Simon ispán az akkori budai rektor rokona volt (Dl. 2568).

²⁴¹ Még a XV. század elején Pest bírását Budától kapja (*Mollay* i. m. 70), de már Zsigmond idején függetlenedik, Mátyás alatt pedig szabad királyi város lesz (uo. 204–205).

²⁴² Első példánya 1430-ból ismeretes (Dl. 43827), de nyilván még a budai alávetettség idejéből származik a „de antiqua Pest”-felirat miatt, amely megkülönbözteti a várhegyi Új-Pesttől. Ezen a pecséten kívül van még egy kisebb pecsétje, amelynek ábrázolása ezzel rokon. [Képe: *Darvasy* i. m. 14. kép (rossz

kelettel) és *Lind* i. m. XXX. old. 7. ábra (1492, *Sigillum civitatis Pest . . . felirattal*.) Ez utóbbinak ábrázolását vésték kőcímerként a pesti polgárok által felállított pastoforiunra a belvárosi templomban.

²⁴³ A záradék csak *sigillo communitatis nostre*-t említ, de ez nem jelenti azt, hogy nem kettőspécsettől volt megerősítve (l. 147. jegyzet). Sajnos, az oklevél eredetije a pozsonyi káptalan levéltárában már 1957 óta nem található (a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete 869/59–64. sz. értesítése szerint).

²⁴⁴ XV. század végi példa: 1475-ben kéri Budától, hogy patensüket írja át és „*sigilli nostri duplicitis [!] appensione communitas*” adja ki. Ez meg is történt, a *corroboratio* szerint az oklevél *pendentisque et autenticis [!] sigilli nostri munitimine* volt megerősítve. (OL. Ft. Zágrábi Érseki Levéltár 40. Priv.) 1412-ben egy 1370. évi oklevélét írja át a város, amely *pendentis privilegialis sigilli nostri munitimine* volt megerősítve (Dl. 5866).

²⁴⁵ Ugyanez a pecsét van rányomva 1346-tól (Dl. 76807) egész a XVI. századig (l. pl. 1502 : Dl. 46582, 1514 : Dl. 22637. stb.) majd minden hártýára írt patensre. A méret azonossága az oklevél hátán látható pecsétnyomon azt igazolja, hogy 1295-ben és 1326-ban (Dl. 2350) is már ezt használták. Az irodalomban azonban tévesen több változatban szerepel. (Vö.: *Toldy* i. m. 5–6. old., 2–4. kép.) Ez részben a régi primitív pecsétrajzok, részben *Thallóczy L.* hibája, aki egy hibás 1402. évi példányt rosszul közölt le (Arch. Ért. XII. 211). Az eredeti, 1402. június 25-i oklevél világosan azonos a többivel (Dl. 42776).

²⁴⁶ *Mollay* i. m. 81.

²⁴⁷ A nagypecsét használatáért mindenütt többet kellett fizetni.

²⁴⁸ Vö.: *Kumorovitz L. B.*, A magyar királyi egyszerű és titkos pecsét használatának alakulása a középkorban. Klny. a Bécsi Magyar Történetkutató Intézet 1937. évi évkönyvéből.

²⁴⁹ Vö. 149. jegyzet.

²⁵⁰ 1326 : Dl. 2350. — 1412-ben is még így említik: „*minorique nostro sigillo solito*”. Dl. 5866.

²⁵¹ Pl. már 1330-ban; Mon. Strig. III. köt. 158.

²⁵² Még a XVI. században is (1514 : Dl. 22637). Mindig vörös viaszba nyomják, először 1326-ban (Dl. 2350).

²⁵³ *Mollay* i. m. 81. — Klain és gros néven különbözteti meg.

²⁵⁴ Mivel zömében a városok egymás közti érintkezésében kiadott okleveleken használták, lenyomataik nagy része külföldön található, és így egyelőre nem tudunk velük foglalkozni.

²⁵⁵ 1514 : Dl. 22607. — L. még pl. 1503 : 21148.

²⁵⁶ 1495 : Esztergomi Káptalan Magánlevéltára. 71. l. 14. Itt ugyan a pecsétet nem láttuk, de a *minori sigillo civitatis nostre* szövegű *corroboratio*, amely a titkos pecsétetes oklevelekről ez időben hiányzik, a kispecsétre utal.

²⁵⁷ Lásd a 255. jegyzetben idézett okleveleket.

²⁵⁸ OL. Ft. Pozsony Város Levéltára. 4959.

²⁵⁹ 1447 : Uo. 4045, 1448 : 4161. 1459 : 4596. Méreteiről Dr. Gustav Gündisch nagyszombeni levéltáros szíves levele tájékoztatott, akinek ezért ezúton is hálás köszönetet mondunk.

²⁶⁰ 1499 : OL. Ft. Kassa Város Levéltára. Schwartzbach-gy. 800.

²⁶¹ *Huszár*, *Moneta Budensis . . .* 7. sz. — Uő., A budai pénzverés . . . II. t. 28. — CNH. II. 39. sz.

²⁶² *Huszár*, *Moneta Budensis . . .* — Uő., A budai pénzverés . . . 28–40. kép.

²⁶³ Uő., *Moneta Budensis . . .* 1. kép. — Uő., A budai pénzverés . . . II. t. 35. — CNH. II. 57. sz.

²⁶⁴ v. *Berchem* i. m. 100. kép.

²⁶⁵ A kőcímer a Vármúzeum Kötarában (Halászbástyai kiállítás).

²⁶⁶ *Jankovich M.* fedezte fel 1685-ös lenyomatát: Buda város keresztény tanácsa a török hódoltság korában. (Jelen kötetben. 147. kk.) Felhasználásának engedélyezéséért ez úton is köszönetet mondunk.

²⁶⁷ *Toldy* i. m.

²⁶⁸ *Podhradský* i. m. 790. kk.

²⁶⁹ Fővárosi Levéltár (Páncélszobai iratok).

²⁷⁰ Kedves kötelességünk ez úton is megköszönni Kumorovitz L. Bernát professzor úr segítségét, aki a tanulmány készülése közben tanácsaival támogatott és több adatot rendelkezésünkre bocsátott.

A. Kubinyi

LE DÉVELOPPEMENT DE L'USAGE DU SCEAU DE LA VILLE DE BUDA.

I

Aucune thèse homogène ne s'est encore cristallisée au sujet du grand sceau médiéval de la ville de Buda. Nonobstant le fait que l'article publié par Albert Gárdonyi en 1911 a été plus ou moins acceptée dans l'entretemps, c'est ses prédécesseurs dont l'opinion est justifiée concernant plusieurs questions. Quant à la question de savoir à quel moment le sceau fut établi ainsi que concernant les échantillons qui pouvaient exister, la littérature toute entière y relative a fourni des explications erronées. Vu le fait qu'en 1936 on a publié le spécimen de 1292 du sceau, l'hypothèse que le sceau fut établi au XIVe siècle devenait intenable. Par conséquent, la nécessité s'imposait d'entreprendre de nouvelles recherches concernant le grand sceau de la ville de Buda. Ce sceau, ayant servi à partir de 1292 jusqu'à la fin du XVe siècle d'une manière démontrable et après cela probablement jusqu'au moment de l'occupation turque (1541), comme sceau authentique, était un sceau à deux faces égales. Il était d'une forme circulaire, d'un diamètre de 71 mm, la face portait l'écu, coupé sept fois, de la maison régnante dans la première période du moyen âge tandis que le revers représentait un château à trois tours. La légende de la tête est: SIGILLUM NOVI CASTRI PESTIENSIS, et celui du revers: SHAC SVB CONCLAVI PEST CASTRI VERBA SERACI. Dans les champs du sceau, des deux côtés, il y a des sarments de vigne. Tous ces faits sont importants du point de vue de la datation. Outre la ville de Buda, en Hongrie c'était seulement la ville d'Esztergom (qui était la résidence royale avant Buda) qui a employé un sceau à double face, qui fut établi évidemment avant l'invasion Mongole (1241). Non compté le roi et la reine, chez nous l'usage d'un sceau (à deux faces égales) peut être considéré comme restreint à la première moitié du XIIIe siècle, tout en devenant très rare après l'invasion Mongole. L'écu coupé sept fois — visible sur le sceau de la ville de Buda — utilisé par la dynastie des Árpád peut également servir pour les buts de datation. Notamment, les derniers de la maison Árpád (Béla IV, Étienne V, Ladislas IV et André III) remplacent l'écu coupé par la croix à double traverse. Néanmoins, André II (1205—1235) se servait d'un écu coupé, et, précisément, pendant presque toute la période de son règne, d'un qui était coupé neuf fois (celui-ci est représenté au sceau de la ville d'Esztergom aussi), et ce n'est que sur son dernier grand sceau, utilisé dans les années 1234 et 1235 que l'écu coupé sept fois apparaît. Selon ce qui précède, le double sceau de la ville de Buda aurait pu être sculpté dans les dernières années du règne de André II, vu le fait que l'écu coupé sept fois était dans l'usage à cette époque. Par contre, celui-ci disparaît sous Béla IV, mais l'utilisation du double sceau cesse également. L'auteur s'occupe, entre autres, de l'interprétation de la légende sur le revers du sceau de Buda. Concernant l'origine du sceau il y a plusieurs analogies qui semblent se prêter. Il est indubitable que des représentations du château à trois tours peuvent être rencontrées sur une grande partie des sceaux des villes hongroises, ces sceaux, toutefois, sont plus récents que celui de Buda, avec une ou deux exceptions (Székesfehérvár, Alba Regia). Il est certainement caractéristique que sur les sceaux des villes qui étaient d'abord les sièges des comitats, on retrouve toujours, chez nous, la représentation d'une forteresse. Le château à trois tours est un type de sceau très répandu à l'étranger aussi, par conséquent la question des influences est très difficile à résoudre. Selon l'opinion de l'auteur, le prototype du sceau de Buda

(et, d'ailleurs, de celui du sceau d'autres villes hongroises où il y a une représentation d'une forteresse) ne doit pas être cherché à l'étranger, malgré tout. Déjà au commencement du XIIIe siècle, nous trouvons les châteaux sur les sceaux de certaines institutions ecclésiastiques, néanmoins, l'influence des monnaies est beaucoup plus considérable. Par exemple, les monnaies frappées à l'instar du prototype de Friesach montrent également des représentations de forteresses, dont plusieurs portent une analogie concrète avec le sceau de Buda. Il est par conséquent probable que les dessins de forteresses — par l'usage général des monnaies — devenaient universellement connus et pour cette raison les villes formées des châteaux des «ispán» (espèce de préfets) ont fait graver ce dessin sur leurs sceaux. Malgré tout, ce n'est qu'une hypothèse qui a besoin d'être confirmée par des données concrètes. En outre, un autre problème se présente. Quoique tout porte à croire que le sceau était ciselé vers la fin du règne d'André II, cette opinion se trouve quelque peu contredite par la décoration du champs par les sarments de vigne, décoration qui fait son apparition pour la première fois en Hongrie sur le sceau, mis en usage en 1276, de la reine Isabelle-Elisabeth d'Anjou, femme de Ladislas IV. A part cela, il y a contradiction entre les légendes des deux côtés du sceau. Sur la face, c'est le *Novum Castrum Pestiense*, tandis que sur le verso c'est le *Pest Castrum* qui est indiqué comme propriétaire du sceau.

II

En faisant de recherches sur l'origine du sceau, nos études ne peuvent pas être séparées de l'examen diplomatique des chartes des villes, puisque, naturellement, le sceau est un moyen à authentifier les chartes. En étudiant les premiers cent ans pendant lesquels des chartes ont été établis par les villes, le tableau qui se présente est très uniforme. A partir de la partie nord de l'ancienne Hongrie, jusqu'à la Slavonie, et à partir de la partie occidentale du pays (à l'exception de la ville de Sopron) jusqu'à la Transylvanie, les chartes des villes sont homogènes. Les formules utilisés sont les mêmes, les différentes parties des chartes se succèdent d'une manière identique, et, similairement, le rôle juridique du sceau comme moyen d'authentification est le même. Si l'on compare nos chartes avec ceux qui avaient été établis par les villes à l'étranger, il y a des différences importantes. D'autre part, la pratique de l'établissement des chartes par les villes hongroises est en dépendance complète de la pratique diplomatique hongroise générale, de celle des diplômes établis par le roi, les grands juges et les „loca credibilia”. Tout porte à croire que nos villes ont rempli envers leurs citoyens les mêmes fonctions que les «loca credibilia», ces institutions spécifiquement hongroises, envers les autres habitants du pays. Les livres tenus par nos villes ressemblent beaucoup plus aux registres des „loca credibilia” qu'aux *Stadtbücher* allemands. Michel Auner, un historiographe des Saxons de la Transylvanie, a déjà soulevé cette hypothèse en 1912 quand il a étudié l'établissement des chartes par les Saxons au moyen âge, et maintenant l'étude de la pratique hongroise des chartes corrobore cette opinion d'une façon complète. Si, par conséquent, la pratique hongroise des chartes ne dépend pas de la pratique étrangère, tout en montrant des influences hongroises, il devient évident que le prototype du sceau est à chercher dans le pays même et non pas à l'étranger. De cette manière, l'hypothèse mentionnée dans le premier chapitre se trouve confirmée.

III

Ce qui reste encore à expliquer, ce sont les deux problèmes mentionnés à la fin du premier chapitre: la contradiction entre la possibilité, d'une part, que les décorations de sarments ont été utilisées après 1276 et — d'autre part — qu'elles ont pris naissance entre 1234 et 1235, ainsi que la différence dans la légende. Dans ce but, il est indispensable de toucher à la question de la formation de la ville de Buda. Pendant tout le moyen âge la ville de Buda s'est servie du privilège octroyé en 1244 en faveur de la ville de Pest et s'est appelée dans

tous les diplômes d'importance *Castrum novi montis Pestiensis*, et non pas *Civitas Budensis*. Le nom allemand de la ville, Ofen, est la traduction du nom de Pest, et il est à noter que Pest était appelé pendant tout le moyen âge, en allemand, *Altöfen*. Buda exhibe déjà en 1276 le privilège de Pest. En se servant de chartes de l'époque et mettant en ordre chronologique un groupe de documents non datés — ceux du procès de *Tárnokvölgy* — l'auteur fait un nouvel essai d'expliquer la formation de la ville. Il fait juxtaposer les données signifiant les dénominations de la ville à partir des années 1240 jusqu'à la confirmation en 1276 du privilège de Pest. Sur la base de tout ce travail il est permis de supposer ou même considérer comme probable que déjà avant l'invasion Mongole il y avait un habitat contenant une „*curia*” de la reine et une chapelle, à la colline (aujourd'hui appelée le Château) de Buda, et cet ensemble était nommé *Nova Buda* ou *Novus Mons Budensis* puisque le territoire s'étendant à partir de ce qu'on appelle de nos jours *Óbuda* (La vieille Buda) jusqu'à la partie méridionale de la colline de la Forteresse (*Vár*) était alors nommé Buda. C'est Béla IV qui — après avoir transféré après 1241 plusieurs villes dans les montagnes ou forteresses — fait déménager les habitants de Pest à la colline de la forteresse de Buda vers la fin des années 1240 ou au commencement des années 1250; il cingle cet habitat d'un mur et construit un palais royal vers la partie sud. Cet endroit nouvellement peuplé fait amalgamer l'ancienne „*curia*” de la reine et reprend son nom. Les citadins transférés de Pest ont appelé ce nouvel endroit *pest castrum* ou *castrum novi montis Pestiensis* et se servaient du privilège de Pest. La compétence de la nouvelle ville s'étendait à l'ancienne Pest aussi. Il est probable que cet état de choses se prolongeait jusqu'aux années 1270 quand l'ancienne ville abandonnée de Pest recommence à être peuplée et à vivre sous son propre juge. Bien que la vieille Pest (*Ó-Pest*) soit sous la juridiction de Buda, d'où elle reçoit ses juges, tout de même nous connaissons les noms de plusieurs de ses notaires et jurés. C'est le roi Sigismond qui exempte la ville de Pest de la juridiction de Buda au commencement du XVe siècle puis sous le règne du roi Mathias Corvinus Pest devient une ville libre royale ayant le même rang que Buda. Le privilège va rester tout le temps dans la possession de Buda. En connaissance de ces faits, il n'est plus difficile d'expliquer les contradictions du sceau de la ville. La ville de Pest qui était en même temps la forteresse du comitat Pest, a reçu son sceau au temps du roi André II, puis la ville a obtenu du roi Béla IV son privilège qui devait remplacer l'ancien diplôme qui fut apparemment détruit pendant l'invasion Mongole. Son sceau était probablement tout à fait identique au sceau actuel de Buda, excepté les décorations en sarments et la légende de la face: *Novum castrum Pestiense*. Quand Béla IV fait déménager les habitants de Pest à Buda, ceux-ci transfèrent non seulement le diplôme de privilège, mais le sceau également. Néanmoins, vers la fin des années 1270 l'ancienne Pest obtient un juge avec un conseil, et c'est pourquoi il devient nécessaire de transformer la légende de l'ancien sceau de Pest. Ils font faire un nouveau sceau en imitant d'une façon précise l'ancien sceau de Pest et ce n'est que le vide gênant du champ qu'ils remplissent de sarments de vigne, en changeant en même temps la légende de la face. Le revers ne fut pas changé puisque dans ce cas la devise aurait dû être transformée également. La ville de Pest a reçu un nouveau sceau, tandis que l'ancien ainsi que le privilège restaient dans la possession de la ville de Buda.

IV

Dans ce qui suit, l'auteur offre une courte esquisse du développement de l'usage du sceau de la ville de Buda au cours du moyen âge. Vers la fin du XIIIe siècle, outre le grand sceau, un sceau plus réduit émerge; celui-ci est unilatéral, reprend l'écu coupé de la face du grand sceau et symbolise le revers par deux tours au-dessus de l'écu. Cette forme était alors considérée comme le vrai blason de la ville, blason qui fut ciselé en pierre au commencement du XVIe siècle. C'est cette forme réduite qui était de la fin du XIVe siècle le sceau véritable de la ville et le grand sceau n'était utilisé que très rarement, sur les diplômes tout à fait solennels. Parallèlement au fait que l'importance du sceau

plus réduit a augmenté, on était amené à employer deux autres petits sceaux pour les besognes de moindre importance ainsi que pour la correspondance. Dans l'entretemps, l'opinion devenait de plus en plus prédominante selon laquelle les armoiries de la ville de Buda, de même que de beaucoup d'autres villes du pays, étaient le château à trois tours. Néanmoins, la forme définitive de cette forteresse ne s'établissait pas encore. Sur les monnaies de Buda frappées au XIVe siècle c'est encore cette forme qui figure comme le blason de la ville, mais la présentation est différente sur chacune des monnaies. Il n'y a qu'une pièce de monnaie dont le dessin est identique à celui qui est visible sur le grand sceau. Sur les deux petits sceaux du XVe siècle c'est également le château à trois tours qui est représentée, mais celles-ci ne se ressemblent pas et ne sont pas analogues au grand sceau non plus. Le sceau confectionné sous l'occupation turque présente également un château à trois tours, mais la forme de ce-ci ne ressemble à aucune des formes préalables. A cette époque on ne se rendait pas compte du sens véritable du blason dont le champ est coupé, de manière que — au moment où une nouvelle donation d'armoiries est octroyée à la ville de Buda après la cessation de la domination turque — le nouveau blason ne contient que le château à trois tours. Ce n'est que ce dernier blason qui restera stable et sera valable jusqu'à 1873 quand les villes de Buda, Pest et Óbuda furent réunies, fait qui représentait la naissance de la capitale appelée Budapest.

- Fig. 1. Le grand sceau de la ville de Buda en 1292. La face
- Fig. 2. Le grand sceau de la ville de Buda en 1292. Le revers
- Fig. 3. La face de l'empreinte de 1337 du grand sceau de la ville de Buda
- Fig. 4. Le revers de l'empreinte de 1337 du grand sceau de la ville de Buda
- Fig. 5. Le grand sceau de la ville d'Esztergom. La face
- Fig. 6. Le grand sceau de la ville d'Esztergom. Le revers
- Fig. 7. Le sceau secret de la ville de Buda
- Fig. 8. La représentation du sceau secret de la ville de Buda sur un blason en pierre
- Fig. 9. Bullé de Henri IV
- Fig. 10. Le revers d'un denier d'André II, type Friesach
- Fig. 11. Sceau de la ville de Klosterneuburg
- Fig. 12. Sceau du chapitre de Pozsony
- Fig. 13. Sceau du chapitre de Zobor
- Fig. 14. Sceau de la ville de Linz en 1288
- Fig. 15. Le revers du grand sceau de la reine Elisabeth en 1273
- Fig. 16. Le revers du premier grand sceau de la reine Isabelle
- Fig. 17. Le revers du deuxième grand sceau de la reine Isabelle (appelée ici Elisabeth)
- Fig. 18. Sceau de la ville de Castelsagrat
- Fig. 19. Sceau de la ville de Székesfehérvár
- Fig. 20. Le sceau majeur de la ville de Pest
- Fig. 21. Blason sculpté sur pierre et fait d'après le modèle du sceau mineur de la ville de Pest. Église nommée Belvárosi
- Fig. 22. Sceau mineur de la ville de Buda
- Fig. 23. Denier de la ville de Buda. Le revers
- Fig. 24. Denier de la ville de Buda. Le revers
- Fig. 25. Sceau de la ville de Prague. XVe siècle
- Fig. 26. Représentation du sceau mineur de la ville de Buda sur un blason en pierre
- Fig. 27. Sceau de la ville de Buda à l'époque turque
- Fig. 28. Sceau de la ville de Buda de 1689
- Fig. 29. Le blason de la ville de Buda dans le privilège de 1703